

Manjinsko obrazovanje u Republici Srbiji: stanje i perspektive

Josip Ivanović
Učiteljski fakultet u Subotici
Sveučilišta u Novom Sadu

Sažetak

Manjinsko obrazovanje zapravo bi trebalo biti podsustav obrazovnog sustava zemlje u kojoj živi znatan broj pripadnika nacionalnih manjina. Republika Srbija, iako izuzetno bogata nacionalnim manjinama, nema takav podsustav, već se unutar osnova sustava odgoja i obrazovanja prigodnim "dodacima" redovito regulira kako pravo, tako i njegovo ostvarenje putem, također, dodataka u nastavnim planovima i programima. Takva praksa rezultira mnogim problemima, pa se upozorava na potrebu sustavnog rješavanja problematike manjinskog obrazovanja. Stoga se, unatoč evidentnim različitostima obrazovanih tradicija među manjinskim zajednicama (i brojem i strukturom), kao i unutar samih manjina, čini opravdanim uvođenje jednoga dovoljno elastičnog podsustava koji će omogućiti svakoj manjini odgovarajući intenzitet i ekstenzitet odgoja i obrazovanja. Prijedlog mogućih pravaca kreiranja podsustava daje se na temelju detaljne analize aktualnog stanja, utemeljene na egzaktnim statističkim podacima obrazovanosti stanovnika Republike Srbije, s posebnim naglaskom na etnodemografskim, pravnonormativnim i znanstveno-stručnim pretpostavkama takvoga mogućeg podsustava.

Ključne riječi: manjinsko obrazovanje, obrazovanje na jezicima manjina, podsustav manjinskog obrazovanja, modeli manjinskog obrazovanja

1. Polazna razmatranja

Obrazovanje na jezicima manjina u načelu čine podsustav unutar obrazovnog sustava svake zemlje, a ovim radom želi se rasvijetliti upravo problematika nepostojanja tog podsustava u obrazovnom sustavu Republike Srbije i potreba njegova uspostavljanja. Treba, međutim, odmah na početku napomenuti da, bez obzira na naslov ovog rada, zbog složene statusne situacije u kojoj se Kosovo nalazi, a i zbog nemogućnosti dostupa relevantnim i autentičnim podacima o toj problematici, nije obrađeno manjinsko obrazovanje na tom području. Stanje manjinskog obrazovanja, dakako, vrlo je složena struktura s obzirom na velik broj manjinskih zajednica, na broj i teritorijalnu raspršenost pripadnika

pojedinih manjina, na kulturno-povijesno naslijeđe svake pojedine manjine i, konačno, na sam stupanj integriranosti unutar same manjinske zajednice, s posebnim naglaskom na tradicije vezane za obrazovanje. Sve to pokazuje opravdanost, čak nužnost uspostavljanja podsustava manjinskog obrazovanja u Republici Srbiji.

1.1. Etnodemografske pretpostavke manjinskog obrazovanja u Republici Srbiji

Etnodemografske pretpostavke, izdvojene iz opširne statističke materije, pregledno su dane u radu *Obrazovanje na jezicima manjina u Republici Srbiji* (Ivanović, 2006a). Republika Srbija, bez Kosova, prema popisu stanovništva dana 31. ožujka 2002.

godine imala je ukupno 7 498 001 stanovnika od čega je 6 212 838 ili 82,86 % Srba, 69 049 ili 0,92 % Crnogoraca i 80 721 ili 1,08 % Jugoslavena kao konstitutivnih naroda, a 1 135 393 ili 15,14 % pripadnika različitih nacionalnih i etničkih manjina. Pripadnici nacionalnih i etničkih manjina zastupljeni su ovako: Albanci 61 647 ili 0,82 %, Bošnjaci 136 087 ili 1,82 %, Bugari 20 497 ili 0,27 %, Bunjevci 20 012 ili 0,27 %, Česi 2 211 ili 0,03 %, Goranci 4 581 ili 0,06 %, Hrvati 70 602 ili 0,94 %, Mađari 293 299 ili 3,91 %, Makedonci 25 847 ili 0,35 %, Muslimani 19 503 ili 0,26 %, Nijemci 3 901 ili 0,05 %, Romi 108 193 ili 1,44 %, Rumunji 34 576 ili 0,46 %, Rusi 2 588 ili 0,03 %, Rusini 15 905 ili 0,21 %, Slovaci 59 021 ili 0,79 %, Slovenci 5 104 ili 0,07 %, Ukrajinci 5 354 ili 0,07 % i Vlasi 40 054 ili 0,53 %, a tzv. ostalih (u tu kategoriju pripadaju neizjašnjeni, neopredijeljeni, regionalne pripadnosti i nepoznato) bilo je 206 411 ili 2,75 %.

U centralnoj Srbiji od ukupno 5 466 009 stanovnika 4 891 031 ili 89,48 % čine Srbi, 33 536 ili 0,61 % Crnogorci, a 30 840 ili 0,56 % Jugoslaveni, dok je pripadnika manjina bilo 510 602 ili 9,34 %, od čega Albanaca 59 952 ili 1,10 %, Bošnjaka 135 670 ili 2,48 %, Bugara 18 839 ili 0,34 %, Bunjevaca 246 ili 0,00 %, Čeha 563 ili 0,01 %, Goranaca 3 975 ili 0,07 %, Hrvata 14 056 ili 0,26 %, Mađara 3 092 ili 0,06 %, Makedonaca 14 062 ili 0,26 %, Muslimana 15 869 ili 0,29 %, Nijemaca 747 ili 0,01 %, Roma 79 136 ili 1,45 %, Rumunja 4 157 ili 0,08 %, Rusa 1 648 ili 0,03 %, Rusina 279 ili 0,01 %, Slovaka 2 384 ili 0,04 %, Slovenaca 3 099 ili 0,06 %, Ukrajinaca 719 ili 0,01 % i Vlaha 39 953 ili 0,73 %. Ostalih je bilo 112 156 ili 1,49 %.

U manjinama najbogatijoj Autonomnoj Pokrajini Vojvodini od ukupno 2 031 992 stanovnika 1 321 807 ili 65,05 % činili su Srbi, 35 513 ili 1,75 % Crnogorci, a 49 881 ili 2,45 % Jugoslaveni, dok je pripadnika manjina bilo 624 791 ili 30,75 %. Pripadnici nacionalnih i etničkih manjina u Vojvodini jesu: Albanci 1 695 ili 0,08 %, Bošnjaci 417 ili 0,02 %, Bugari 1 658 ili 0,08 %, Bunjevci 19 766 ili 0,97 %, Česi 1 648 ili 0,08 %, Goranci 606 ili 0,03 %, Hrvati 56 546 ili 2,78 %, Mađari 290 207 ili 14,28 %, Makedonci 11 785 ili 0,58 %, Muslimani 3 634 ili 0,18 %, Nijemci 3 154 ili 0,16 %, Romi 29 057 ili 1,43 %, Rumunji 30 419 ili 1,50 %, Rusi 940 ili 0,05

%, Rusini 15 626 ili 0,77 %, Slovaci 56 637 ili 2,79 %, Slovenci 2005 ili 0,10 %, Ukrajinci 4 635 ili 0,23 % i Vlasi 101 ili 0,00 %, dok je tzv. ostalih bilo 94 255 ili 4,64 %.

Osim toga "govora brojki", nužno je navesti i činjenicu da se kolorit nacionalnih i etničkih manjina u Republici Srbiji bez Kosova dodatno usložnjava s obzirom na činjenicu raspada bivše Jugoslavije i nastajanja tzv. novih nacionalnih manjina kao što su Bošnjaci, Hrvati, Makedonci i Slovenci, a odnedavno i Crnogorci (referendumom od 21. svibnja 2006. godine i ta se republika kao posljednja odvojila od Republike Srbije) jer su matične republike tih nacionalnosti u procesu raspada bivše zajedničke države postale samostalne države. Pri tome valja imati na umu da proces "nastajanja novih nacionalnih manjina" nije bio nimalo lak ni jednostavan. To vrijedi za svaku pojedinu tzv. novu manjinu, a napose je složen i trnovit bio put nastanka hrvatske manjine, s obzirom na činjenicu teškog "razdruživanja" i ratnih sukoba srpskoga i hrvatskog naroda (1991 – 1995).

U popisu iz 1991. godine (koji je izuzetno problematičan zbog jednostavne činjenice da je rađen u "predvečerje" ratnih sukoba koji su trebali rezultirati razdruživanjem bivših republika SFRJ, ali i stvaranjem nove etničke karte na ovim prostorima, kao i zbog enormnog povećanja tenzija što su ih stvarale političke strukture vlasti bivših republika, članica zajedničke države koje su se baš u toj godini već osamostaljivale i nastajale kao nove države) klasifikacija nacionalne i etničke pripadnosti proširena je modalitetima Bunjevac, Egipćanin i Šokac, da bi u popisu 2002. godine i te, na specifičan način nastale "nove manjine", bile proširene još i Aškalijama, Bošnjacima, Gorancima i Cincarima. Također se mora konstatirati da to proširenje nije rezultat etnogenetskih procesa nastajanja naroda i etničkih skupina, već izraz politike tadašnje srbijanske vladajuće strukture (osobito 1991) spram nacionalnih manjina: usitniti, rascjepkati i tako neutralizirati manjinske zajednice kao politički relevantne čimbenike. Nažalost, među pripadnicima manjina uvijek je bilo onih koji su pogodovali takvoj politici. Izuzetno je sporno i tretiranje Jugoslavena na nejasno određenom području, negdje između konstitutivnih naroda i manjina (Ivanović, 2006a), prije

svega zato što su pripadnici te denominacije zapravo pretežno pripadnici manjina koji se nisu rado koristili svojim stvarnim nacionalnim identitetom, članovi obitelji mješovitih brakova, ali treba priznati da u toj kategoriji ima i predstavnika većinskog naroda, dakle Srba, koji su svoj nacionalni identitet svjesno htjeli identificirati sa složenom državom u kojoj žive. Problem s takvim identitetom uslođnjava se raspadom jugoslavenske države te, posebice, u momentu smanjenja državne zajednice na Srbiju i Crnu Goru, osobito nakon promjene njezina imena, a najsporniji status te denominacije nastaje odvajanjem Crne Gore od Srbije, što je značilo da bi se takav identitet valjda mogao označiti sa Srbo-Crnogorci, odnosno, nakon ostajanja Srbije same, Jugoslaveni bi se zapravo mogli svesti na Srbe. Svi ti aspekti svakako zaslužuju daljnju elaboraciju, što ovdje zbog usmjerenosti teme i ograničenog prostora nije moguće.

1.2. Obrazovani status stanovnika Republike Srbije

Konstitutivni narodi Republike Srbije (bez Kosova) prema popisu stanovništva dana 31. ožujka 2002. godine (Ivanović, 2006a) imali su ovakvu obrazovnu strukturu: u Srba se po udjelu školske spreme ističu: srednje obrazovanje 42,2%, potpuno osnovno obrazovanje 23,1%, a 4-7 razreda osnovne škole ima 13,7% stanovnika, dok je među stanovništvom starim 10 i više godina udio nepismenih 3,35%; u Crnogoraca se kao najizrazitiji stupnjevi školske spreme ističu ove obrazovne razine: srednje obrazovanje 48,1%, osnovno obrazovanje 16,8%, visoko obrazovanje 16,3% stanovnika, dok je u stanovništvu starom 10 i više godina udio nepismenih 3,35%. Jugoslavene pak prema školskoj spremi odlikuje ovakva struktura: srednje obrazovanje 48,7%, osnovno obrazovanje 22,8%, visoko obrazovanje 10,9%, dok je u stanovništvu starom 10 i više godina udio nepismenih 0,96%.

Kad je riječ o pripadnicima nacionalnih manjina, prikazujući i dalje tri najzastupljenija obrazovna stupnja i postotak nepismenih u dobi od 10 i više godina, stanje je ovakvo: Albanci – osnovno obrazovanje 45,0 %, srednje obrazovanje 16,6 %,

4-7 razreda osnovne škole 13,6 %, a nepismenih je 7,70 %; Aškalije – osnovno obrazovanje 37,2 %, bez škole i 1-3 razreda osnovne škole 20,1 %, srednje obrazovanje 18,7 %, a nepismenih je 10,55 %; Bošnjaci – osnovno obrazovanje 37,6 %, srednje obrazovanje 33,1 %, 4-7 razreda osnovne škole 11,0 %, a nepismenih je 4,99 %; Bugari – srednje obrazovanje 28,3 %, osnovno obrazovanje 24,3 %, 4-7 razreda osnovne škole 20,9 %, a nepismenih je 5,45 %; Bunjevci – srednje obrazovanje 38,8 %, osnovno obrazovanje 27,8 %, 4-7 razreda osnovne škole 22,9 %, a nepismenih je 1,09 %; Cincari – srednje obrazovanje 40,8 %, visoko obrazovanje 26,8 %, osnovno obrazovanje 12,8 %, a nepismenih je 0,74 %; Česi – srednje obrazovanje 40,6 %, osnovno obrazovanje 22,3 %, 4-7 razreda osnovne škole 14,2 %, a nepismenih je 0,72 %; Egipćani – osnovno obrazovanje 44,2 %, srednje obrazovanje 18,7 %, 4-7 razreda osnovne škole 16,4 %, a nepismenih je 8,81 %; Goranci – srednje obrazovanje 43,3 %, osnovno obrazovanje 39,9 %, 4-7 razreda osnovne škole 7,9 %, a nepismenih je 2,16 %; Grci – srednje obrazovanje 47,5 %, visoko obrazovanje 20,0 %, osnovno obrazovanje 14,5 %, a nepismenih je 0,18 %; Hrvati – srednje obrazovanje 41,3 %, osnovno obrazovanje 24,5 %, 4-7 razreda osnovne škole 16,7 %, a nepismenih je 1,97 %; Mađari – srednje obrazovanje 37,3 %, osnovno obrazovanje 29,8 %, 4-7 razreda osnovne škole 20,9 %, a nepismenih je 1,09 %; Makedonci – srednje obrazovanje 44,4 %, osnovno obrazovanje 25,0 %, 4-7 razreda osnovne škole 9,5 %, a nepismenih je 1,88 %; Muslimani – srednje obrazovanje 37,9 %, osnovno obrazovanje 34,1 %, 4-7 razreda osnovne škole 11,3 %, a nepismenih je 4,69 %; Nijemci – srednje obrazovanje 40,5 %, osnovno obrazovanje 21,3 %, 4-7 razreda osnovne škole 18,4 %, a nepismenih je 1,76 %; Romi – bez škole i 1-3 razreda osnovne škole 32,5 %, 4-7 razreda osnovne škole 29,4 %, osnovno obrazovanje 29,0 %, a nepismenih je 19,65 %; Rumunji – osnovno obrazovanje 30,1 %, 4-7 razreda osnovne škole 28,6 %, srednje obrazovanje 22,4 %, a nepismenih je 4,64 %; Rusi – visoko obrazovanje 31,1 %, srednje obrazovanje 41,0 %, osnovno obrazovanje 10,5 %, a nepismenih je 0,36 %; Rusini – srednje obrazovanje 43,8 %, osnovno obrazovanje 22,1 %, 4-7 razreda osnovne škole 19,9 %, a nepismenih je 0,40 %; Slovaci

– srednje obrazovanje 34,9 %, osnovno obrazovanje 32,0 %, 4-7 razreda osnovne škole 22,8 %, a nepismenih je 0,67 %; Slovenci – srednje obrazovanje 47,2 %, osnovno obrazovanje 19,6 %, visoko obrazovanje 14,9 %, a nepismenih je 0,52 %; Šokci – srednje obrazovanje 36,3 %, osnovno obrazovanje 25,5 %, 4-7 razreda osnovne škole 25,2 %, a nepismenih je 1,43 %; Turci – srednje obrazovanje 37,4 %, osnovno obrazovanje 30,7 %, 4-7 razreda osnovne škole 10,8 %, a nepismenih je 5,49 %; Ukrajinci – srednje obrazovanje 46,2 %, osnovno obrazovanje 21,0 %, 4-7 razreda osnovne škole 13,2 %, a nepismenih je 2,62 %; Vlasi – 4-7 razreda osnovne škole 38,5 %, osnovno obrazovanje 26,9 %, bez škole i 1-3 razreda osnovne škole 16,6 %, a nepismenih je 10,52 %, Židovi – srednje obrazovanje 38,0 %, visoko obrazovanje 37,8 %, osnovno obrazovanje 9,1 %, a nepismenih je 0,09 %.

Već letimičnim pregledom iznesenih podataka vrlo se jasno vidi da u smislu statistike obrazovanosti stanovnika Republike Srbije bez Kosova postoje značajne razlike među pripadnicima nacionalnih i etničkih zajednica. S obzirom na prosječan udio nepismenih (3,45 %), deset manjinskih zajednica ima veći postotak nepismenih, a 18 je etničkih zajednica po udjelu nepismenih ispod tog prosjeka, odnosno ima gotovo beznačajan postotak nepismenih. Iza romske zajednice, u sklopu koje je gotovo svaki peti njezin pripadnik nepismen (19,65 %), po zastupljenosti nepismenih slijede Aškalije: (10,55 %), Vlasi (10,52 %), Albanci (7,70 %), Turci (5,49 %), Bugari (5,45 %), Bošnjaci (4,99 %), Muslimani (4,69 %) i Rumunji (4,64 %). U Židova, Čeha i Cincara nepismenost gotovo i ne postoji, s obzirom na to da su niže od 1 %. Slična je situacija i s Bunjevcima, Mađarima, Šokcima, Nijemcima, Makedoncima i Hrvatima, jer se kreću od 1 do 2 %. Gledano sa stajališta obrazovne strukture, također su vrlo upadljive razlike između pojedinih manjinskih zajednica. Romi imaju najnepovoljniji obrazovni sastav jer je najveći postotak njih s nepotpunim osnovnim obrazovanjem, a najmanji su postoci onih sa srednjim, višim i visokim obrazovanjem. Nešto je povoljnija situacija s Albancima, Egipćanima, Gorancima, Bošnjacima, Aškalijama i Muslimanima, koji dijele prvih šest mjesta na ljestvici osnovnog obrazovanja, ali su im zato niski postoci udjela osoba s srednjim,

višim i visokim obrazovanjem. Kao što je općepoznato, demografski “stare” i “urbane” etničke zajednice odlikuju se najvišim postocima višega i visokog obrazovanja. To su: Židovi, Rusi, Cincari, Turci i Slovenci, a odmah iza njih su Makedonci, slijede ih Česi, Nijemci, Bugari, Hrvati, Ukrajinci, Rusini i Turci. Na kraju te liste su Šokci, Mađari, Slovaci, Bunjevci i Vlasi. Ako se ti podaci usporede s podacima o strukturi mjesta stanovanja i djelatnosti, vidi se da su na začelju te liste uglavnom zajednice koje pretežito pripadaju ruralnom i poljoprivrednom stanovništvu, pa stoga ništa i ne iznenađuje.

Međutim, iz preciznije i detaljnije analize navedenih podataka i njihovih daljnjih obrada dobili bi se odgovori na još mnoga pitanja od kojih su neka već iznesena u prethodnom dijelu. Takve analize svakako zaslužuju detaljniju elaboraciju.

1.3. Pravnonormativne pretpostavke manjinskog obrazovanja u Republici Srbiji

Najcjelovitiji prikaz pravnonormativnog uređenja prava pripadnika nacionalnih manjina na obrazovanje na svom jeziku dala je S. Pribiš (2003), koja je napravila retrospektivni pregled od Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) iz 1974. godine do Ustavne povelje Državne Zajednice Srbija i Crna Gora. Ona polazi od stava da je Ustav SFRJ iz 1974. godine najviši domet ostvarivanja prava naroda i narodnosti u zajedničkoj složenoj državi. Tim je Ustavom pripadnicima naroda i narodnosti (nacionalnih manjina) Jugoslavije bilo zajamčeno da na teritoriju svake republike i autonomne pokrajine imaju pravo na nastavu na svom jeziku, u skladu sa zakonom (čl. 171, st. 2). U Socijalističkoj Autonomnoj Pokrajini Vojvodini (SA-PV) Ustavom je, kao najvišim pravnim aktom, bilo određeno da predškolsko i osnovno obrazovanje bude ravnopravno za pripadnike i naroda i narodnosti (nacionalnih manjina) koje žive na području Pokrajine. To je pravo bilo zajamčeno narodima Jugoslavije – Crnogorcima, Hrvatima, Makedoncima, Slovencima i Srbima, kao i Mađarima, Rumunjima, Rusinima i Slovacima te narodnostima koje žive na području Pokrajine (čl. 180, st. 1. Ustava). Srednje, više i visoko obrazovanje osigurano je na jezicima

naroda i narodnosti (nacionalnih manjina), u skladu sa zakonom (čl. 189, st. 2). Na područjima na kojima su živjeli pripadnici više naroda i narodnosti (nacionalnih manjina) mogle su se osnivati škole i odjeli s dvojezičnom nastavom (čl. 189, st. 3). Obrazovanje se ostvarivalo prema uvjetima jedinstvenog sustava školstva koji je bio utvrđen pokrajinskim zakonom (čl. 189, st. 4.).

Pokrajinski Zakon o odgoju i obrazovanju (Službeni list SAPV, br. 15/83, 11/86, 5/87, 17/88, 23/88 i 18/89) detaljizirao je normativ propisan Ustavom, jer je sve do 1990. godine Pokrajina Vojvodina imala svoju samostalnu normativnu funkciju i utvrđivala sustav odgoja i obrazovanja u skladu sa sustavom odgoja i obrazovanja dogovorenim između republika i autonomnih pokrajina u sastavu Jugoslavije. Zakonom o odgoju i obrazovanju bilo je predviđeno da se predškolski i osnovni odgoj i obrazovanje te nastavni predmeti zajedničke odgojno-obrazovne osnove u srednjem obrazovanju osiguraju na jezicima naroda i narodnosti (čl. 20, st. 1). Odgojno-obrazovni rad iz nastavnih predmeta općega stručnog i užega stručnog područja u srednjem obrazovanju također se osiguravao na jeziku naroda i narodnosti za koji se izjasni najmanje 15 učenika iste godine istog usmjerenja (čl. 21, st. 1. Zakona). Za stjecanje odgoja i obrazovanja na jeziku naroda i narodnosti izjašnjavali su se roditelji djeteta i učenika na početku stjecanja odgoja i obrazovanja, a pri promjeni jezika, na početku školske godine. Obrazovni rad u višem i visokom obrazovanju osiguravao se na jeziku naroda i narodnosti (nacionalne manjine) za koji se izjasnilo najmanje 30 studenata iste godine studija, istog usmjerenja (čl. 21, st. 2. Zakona). Iz tih odredbi Zakona o odgoju i obrazovanju jasno proizlazi zaključak da su za organiziranje nastave na jeziku naroda i na jeziku narodnosti (nacionalnih manjina) vrijedila potpuno jednaka mjerila o broju učenika i studenata. Odgojno-obrazovni rad mogao se, u cjelini ili iz pojedinih nastavnih predmeta, organizirati na jeziku naroda i narodnosti i za manji broj učenika i studenata ako je postojala potreba za tim (istini za volju, treba primijetiti da je pravna mogućnost postojala, ali u praksi ona nikada nije provedena; za narode se obrazovanje provodilo isključivo na srpsko-hrvatskom jeziku, a samo su navedene manjine imale

obrazovanje na svom jeziku). Tu je potrebu utvrđivala samoupravna interesna zajednica (SIZ) koja je osiguravala sredstva za rad obrazovne organizacije na osnovi izjašnjavanja učenika i studenata. Zakonom je dana mogućnost izučavanja jezika društvene sredine, koji je mogao biti i jezik naroda i jezik narodnosti. Javne isprave koje su izdavale osnovne, srednje više škole i fakulteti (svjedodžbe, diplome, đачke knjižice i upisnice), izdavale su se na jeziku na kojemu je stjecano obrazovanje. Pismo kojim je ispisivana javna isprava, kad je obrazovanje stjecano na srpsko-hrvatskom jeziku, ovisilo je o slobodnom opredjeljenju osobe koja je ispunjavala javnu ispravu, jer su ćirilčno i latinično pismo bili ravnopravni. Udžbenici na srpsko-hrvatskom jeziku tiskali su se i ćirilčnim i latiničnim pismom.

Iz odredbe čl. 32. Ustava Republike Srbije iz 1990. godine jasno proizlazi da postoji razlika između školovanja Srba i drugih naroda i narodnosti koji, u skladu sa zakonom, imaju pravo na obrazovanje na svom jeziku. Već je ta odredba Ustava unijela velike promjene u ostvarivanje prava na obrazovanje na jeziku drugih naroda i narodnosti, koji su na području Pokrajine stjecali obrazovanje na svom jeziku uz potpuno jednake uvjete kao i većinski narod.

Republičkim Zakonom o društvenoj brizi o djeci (Službeni glasnik RS, br. 49/92, 24/93, 53/93, 28/94, 47/94, 48/94 i 25/96) predviđeno je da se predškolski odgoj i obrazovanje ostvaruje na srpskom jeziku i da se mogu ostvarivati i na jeziku nacionalne manjine na način i uz uvjete koje propiše ministar prosvjete. Na taj je način, suprotno odredbama Ustava, prema kojemu su se uvjeti za stjecanje predškolskog odgoja i obrazovanja morali propisati zakonom, dana ovlast ministru prosvjete da donese ili ne donese akt o načinu i uvjetima ostvarivanja tog ustavom zajamčenog prava.

Odredbom čl. 15, st. 1. Republičkog Zakona o osnovnom obrazovanju i odgoju (Službeni glasnik RS, broj 5/90) napravljena je razlika između školovanja na jezicima naroda i narodnosti, jer je jasno predviđeno da se obrazovno-odgojni rad u osnovnoj školi ostvaruje na srpsko-hrvatskom jeziku. Odredbom st. 2. bilo je propisano da se za pripadnike drugog naroda ili narodnosti obrazovno-odgojni rad ostvaruje na jeziku tog naroda, odnosno

narodnosti, u skladu s Ustavom, zakonom i statutom općine. Suglasno toj odredbi Zakona, odgojno-obrazovni rad mogao se ostvarivati na jeziku drugog naroda i narodnosti samo ako je statutom općine utvrđena ravnopravna upotreba tog jezika sa srpsko-hrvatskim jezikom. Odredbom stavka 4. istog čl. Zakona bilo je predviđeno obvezno učenje srpsko-hrvatskog jezika ako se obrazovno-odgojni rad ostvaruje na jeziku drugog naroda ili narodnosti. Mogućnost učenja jezika društvene sredine, kad je u pitanju jezik drugog naroda i jezik narodnosti, ukinuta je, ali je onim učenicima koji su se izjasnili za pripadnost drugom narodu ili narodnosti a školuju se na srpsko-hrvatskom jeziku dano pravo, da uče materinski jezik s elementima nacionalne kulture. Prema tom zakonu, javne isprave koje izdaje osnovna škola tiskane su ćirilničnim, ili usporedno ćirilničnim i latiničnim pismom, a ako se odgojno-obrazovni rad ostvarivao na jeziku drugog naroda i narodnosti – ćirilničnim pismom te na jeziku i pismu drugog naroda i narodnosti.

Zakonom o srednjem obrazovanju i odgoju (Službeni glasnik RS, br. 5/90) bilo je također izričito propisano da se plan i program obrazovanja ostvaruju na srpsko-hrvatskom jeziku. Za pripadnike drugog naroda i pripadnike narodnosti škola je ostvarivala obrazovno-odgojni rad na jeziku tog naroda i narodnosti, ako se za to, prilikom upisa u I. razred izjasnilo najmanje 15 učenika jednoga ili više obrazovnih profila istog stupnja stručne spreme iste struke. Zakonom je bila dana mogućnost da se obrazovno-odgojni rad organizira i za manji broj učenika ako potrebu za tim utvrdi pokrajinski fond na području srednjeg obrazovanja. I tim je zakonom uređeno obvezno učenje srpsko-hrvatskog jezika, kad se obrazovno-odgojni rad ostvarivao na jeziku drugog naroda ili narodnosti. Također je i tim zakonom bilo ukinuto učenje jezika drugog naroda i narodnosti kao jezika društvene sredine i uvedeno je samo pravo pripadnika drugog naroda i narodnosti koji stječu obrazovanje na srpsko-hrvatskom jeziku da uče materinski jezik s elementima nacionalne kulture. Nažalost, takvim je rješenjima bilo osporeno dotadašnje primjenjivano pravo pripadnika drugih naroda i narodnosti na obrazovanje na svom jeziku, bez obzira na broj učenika koji se za to izjasni. S javnim ispravama situacija je bila identična kao u osnovnom obrazovanju.

Zakonom o višoj školi (Službeni glasnik RS, br. 5/90) bilo je propisano da se program nastave ostvaruje na srpsko-hrvatskom jeziku, a da se na teritoriju autonomnih pokrajina mogao ostvarivati i na jeziku narodnosti ako se za to izjasnilo najmanje 30 studenata iste godine studija. Program pojedinih nastavnih predmeta, ili u cjelini, mogao se organizirati na jeziku drugog naroda ili narodnosti i za manji broj studenata, uz suglasnost pokrajinskog tijela uprave (čl. 12). Viša je škola izdavala javne isprave (indeks i diplomu) na srpsko-hrvatskom jeziku ćirilničnim pismom, a kad se nastava izvodila na jeziku drugog naroda i narodnosti, javne su se isprave izdavale dvojezično, na srpsko-hrvatskom jeziku ćirilničnim pismom i na jeziku i pismu drugog naroda i narodnosti.

Prema Zakonu o univerzitetu (Službeni glasnik RS, br. 5/90), program na fakultetima ostvarivao se na srpsko-hrvatskom jeziku, a u autonomnim pokrajinama i na jeziku drugog naroda i narodnosti za koji se izjasnilo najmanje 30 studenata iste godine studija (čl. 43). Zakonom je bila dana mogućnost da se program u cjelini, ili iz pojedinih nastavnih predmeta, ostvaruje na jeziku drugog naroda i narodnosti i za manji broj studenata ako za to postoji potreba, koju je utvrđivalo pokrajinsko tijelo uprave nadležno za poslove obrazovanja. Javne su se isprave, prema tom zakonu, izdavale na srpsko-hrvatskom jeziku, ćirilničnim pismom, a kad se nastava na fakultetu ostvarivala na jeziku drugog naroda ili narodnosti, javne su isprave tiskane dvojezično, na srpsko-hrvatskom jeziku, ćirilničnim pismom i na jeziku i pismu drugog naroda i narodnosti.

Zakonom o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima (Službeni glasnik RS, br. 29/93), odredbom čl. 4, st. 1. izričito je propisano da se udžbenik tiska na srpskom jeziku, ćirilničnim pismom. Takvom odredbom Zakona otežana je upotreba udžbenika za učenike koji su se školovali na jezicima nacionalnih manjina čije je pismo latinično.

Zakonom o osnovnoj školi (Službeni glasnik RS, br. 50/92, 53/93, 67/93, 48/94, 66/94 i 22/2002), odredbom čl. 4. jasno je propisano da se nastavni plan i program u školi ostvaruje na srpskom jeziku. Odredbom čl. 5. Zakona dana je mogućnost da se nastavni plan i program ostvaruje za pripadnike narodnosti i na materinskom jeziku ako se za to, prilikom upisa u I. razred prijavi najmanje 15 uče-

nika. Odredbom st. 2. istog članka Zakona dana je mogućnost da se nastavni plan i program ostvaruje na jeziku narodnosti i za manje od 15 učenika upisanih u I. razred, uz suglasnost Pokrajinskog tajništva za obrazovanje i kulturu. Odredbom st. 5. istoga članka Zakona utvrđeno je pravo pripadnika narodnosti, koji se školuju na srpskom jeziku, da izučavaju materinski jezik s elementima nacionalne kulture. Tim je odredbama Zakona utvrđena nejednakost u školovanju većinskog naroda i pripadnika narodnosti. Odjeli sa srpskim nastavnim jezikom, kao kombinirani odjeli, formiraju se bez suglasnosti državnog tijela, a kad je u pitanju jezik narodnosti, ta je suglasnost potrebna već ako je broj učenika upisanih u I. razred manji od 15. Učenicima koji su školovanje od I. do IV. razreda završili na jeziku narodnosti u sredinama u kojima narodnosti nisu većinsko stanovništvo uvodi se nastava od V. do VIII. razreda na srpskom jeziku i jezik narodnosti se kao obvezni predmet zamjenjuje srpskim jezikom. Tim se učenicima omogućuje izučavanje materinskog jezika s elementima nacionalne kulture s manjim tjednim fondom sati od materinskog jezika kao obveznog nastavnog predmeta i po opsegu manjim sadržajem, što učenicima, pripadnicima nacionalnih manjina, onemogućuje nastavak školovanja u gimnaziji na materinskom jeziku. Javne isprave u školama u kojima se nastava održava na jeziku narodnosti tiskaju se na srpskom jeziku ćiriličnim pismom te na jeziku i pismu narodnosti. Javne se isprave obvezno popunjavaju na srpskom jeziku, ćiriličnim pismom, iako je pismo narodnosti latinično, što zahtijeva poseban napor za osobu koja popunjava takvu javnu ispravu. Iako je Zakonom o službenoj upotrebi jezika i pisma propisano da se u općinama u kojima je utvrđena ravnopravna upotreba latiničnoga i ćiriličnog pisma, javne isprave, na zahtjev građana, izdaju i na latiničnom pismu, ministar prosvjete nije propisao formulare tiskane i ćiriličnim i latiničnim pismom.

Važeći, izmijenjeni i dopunjeni Zakon o srednjoj školi (Službeni glasnik RS, br. 50/92, 53/93, 67/93, 48/94, 24/96, 23/2002, 62/2003 i 64/2003) odredbom čl. 4. propisuje da škola ostvaruje nastavni plan i program na srpskom jeziku. Odredbom čl. 5, st. 4. Zakona predviđeno je da srednja škola ostvaruje nastavni plan i program na jeziku

narodnosti, odnosno dvojezično ako se za to izjavi najmanje 15 učenika u odjelu I. razreda. Srednja škola može organizirati nastavu i za manji broj učenika u odjelu, uz suglasnost Pokrajinskog tajništva za obrazovanje i kulturu. Te odredbe Zakona daljnja su ograničavanja prava narodnosti na stjecanje srednjeg obrazovanja na svom jeziku. Izjašnjavanje učenika za nastavu na jeziku narodnosti u već osnovanim odjelima I. razreda novi je ograničavajući element za ostvarivanje prava na školovanje na materinskom jeziku. Pripadnicima narodnosti koji se školuju na srpskom jeziku zajamčeno je pravo na učenje materinskog jezika s elementima nacionalne kulture. Iako je Zakonom o srednjoj školi dana mogućnost izdavanja javnih isprava i na latiničnom pismu, kada se nastava izvodi na jeziku narodnosti (čl. 99, st. 3), javna se isprava izdaje i na tom jeziku (čl. 100, st. 5) ministar prosvjete nije propisao takve formulare na dva pisma, te se ona i ne izdaju, iako je to Zakonom o službenoj upotrebi jezika i pisama utvrđeno kao pravo građana na području općina u kojima je utvrđena ravnopravna upotreba i latiničnog pisma.

Zakonom o višoj školi (Službeni glasnik RS, br. 50/92, 39/93, 53/93, 67/93, 48/94, 66/94 i 24/96), odredbom čl. 4, školovanje na jeziku narodnosti izjednačeno je sa školovanjem na jednome od svjetskih jezika. Uvođenje nastave na jeziku narodnosti ovisi o višoj školi, a ne o studentima. Viša škola odlučuje hoće li podnijeti zahtjev Vladi Republike Srbije za dobivanje suglasnosti, a o procjeni Vlade Republike Srbije ovisi hoće li dati suglasnost ili ne. Zakonom o višoj školi nije poštovana odredba Ustava, prema kojoj su uvjeti za ostvarivanje prava pripadnika narodnosti na školovanje na svom jeziku morali biti propisani zakonom. Javne isprave izdaje viša škola na srpskom jeziku, ćiriličnim pismom, a kad se nastava izvodi i na jeziku narodnosti, javne se isprave izdaju na dvojezično tiskanom formularu na srpskom jeziku, ćiriličnim pismom, te na jeziku i pismu narodnosti. Mogućnost tiskanja formulara javne isprave i latiničnim pismom nije ni predviđena, niti su propisani takvi formulari.

Odredbom čl. 8. Zakona o univerzitetu (Službeni list RS, br. 21/2002) izvođenje nastave na jeziku nacionalne manjine također je izjednačeno s izvođenjem nastave na jednome od svjetskih jezi-

ka i o fakultetu ovisi hoće li Vladi Republike Srbije podnijeti zahtjev za organiziranje nastave na jeziku nacionalne manjine. O procjeni Vlade Republike Srbije u vezi s potrebom organiziranja te nastave ovisit će hoće li dati suglasnost za organiziranje takve nastave. Samo je Zakonom o univerzitetu preuzeta odredba iz Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisma te dana mogućnost izdavanja javnih isprava i na latiničnom pismu. I tim je Zakonom za dvojezične javne isprave obavezna upotreba ćirilice pisma, uz jezik i pismo nacionalne manjine.

Saveznim Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina (Službeni list SRJ, br. 11/2002) utvrđene su ove obveze: obrazovanje na jeziku nacionalne manjine ne može isključiti obvezno učenje srpskog jezika (čl. 13. st. 4); program nastave koji se odnosi na nacionalni sadržaj treba sadržavati velik broj tema koje se odnose na povijest, umjetnost i kulturu nacionalne manjine (čl. 13. st. 5); u izradi nastavnog plana i programa za nastavne predmete koji izražavaju posebnost nacionalnih manjina, dvojezične nastave i učenja jezika nacionalne manjine s elementima nacionalne kulture za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje obvezno sudjeluju nacionalna vijeća nacionalnih manjina (čl. 13. st. 6); plan i program za nastavu na srpskom jeziku treba imati sadržaje o povijesti, kulturi i položaju nacionalnih manjina i druge sadržaje koji će unapređivati međusobnu toleranciju i suživot (čl. 13. st. 7); planom i programom treba dati mogućnost učenja jezika nacionalne manjine i pripadnicima većinskog naroda (čl. 13. st. 7); osiguravanje katedri i fakulteta na kojima će se na jezicima nacionalnih manjina ili dvojezično obrazovati odgajatelji, učitelji i nastavnici jezika nacionalnih manjina (čl. 14. st. 1); organiziranje lektorata na fakultetima za jezike nacionalnih manjina radi svladavanja stručne terminologije na jeziku nacionalne manjine (čl. 14. st. 2); država treba osigurati sredstva za stručno osposobljavanje i terminološko usavršavanje odgajatelja, učitelja i nastavnika za jezik nacionalne manjine (čl. 14. st. 3); država putem međunarodne suradnje treba omogućiti pripadnicima nacionalnih manjina studiranje u inozemstvu na materinskom jeziku i tako stečene diplome priznati u skladu sa Zakonom (čl. 14. st. 4), kao i propisima omogućiti osnivanje i održavanje privatnih obrazovnih ustanova, škola ili

sveučilišta (čl. 15. st. 1). Tim zakonom dopušteno je da se pokrajinskim propisima može odrediti minimalni broj učenika za ostvarivanje prava na školovanje na jeziku nacionalne manjine, koji može biti manji od zakonom propisanog broja.

Ustavnom poveljom Državne Zajednice Srbija i Crna Gora (Službeni list SCG, br. 1/2003) odredbom čl. 3, kao ciljevi udruživanja u državnu zajednicu utvrđeni su, između ostalih, i poštovanje ljudskih prava svih osoba u njezinoj nadležnosti; očuvanje i unapređenje ljudskog dostojanstva, ravnopravnosti i vladavine prava te usklađivanje propisa i prakse s europskim i međunarodnim standardima. Odredbom čl. 8. Ustavne povelje kao sastavni dio Ustavne povelje utvrđena je Povelja o ljudskim i manjinskim pravima te građanskim slobodama koja se donosi prema postupku i na način predviđen za Ustavnu povelju. Odredbom čl. 9. Ustavne povelje za države članice državne zajednice utvrđena je obveza da uređuju, osiguravaju i štite manjinska prava na svom području, zatim zabrana smanjivanja dosegnute razine manjinskih prava, kao i obveza državne zajednice da prati ostvarivanje manjinskih prava i osigurava njihovu zaštitu ako tu zaštitu ne osiguravaju države članice. Iz te odredbe Ustavne povelje proizlazi i obveza Republike Srbije da zakonima kojima uređuje područje obrazovanja uredi, osigura i zaštiti prava nacionalnih manjina u području obrazovanja na svim stupnjevima obrazovanja. Odredbom čl. 10. Ustavne povelje propisana je neposredna primjena odredbi međunarodnih ugovora o manjinskim pravima koji vrijede na području državne zajednice i primat ratificiranih međunarodnih ugovora i općeprihvaćenih pravila međunarodnog prava nad pravom državne zajednice i njezinih članica.

Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (Službeni list SCG, br. 6/2003) svojom odredbom čl. 2, st. 2. propisuje da se manjinska prava zajamčena Poveljom neposredno primjenjuju u skladu s Ustavnom poveljom, a odredba st. 3. kaže da se manjinska prava zajamčena Poveljom uređuju, osiguravaju i štite ustavima, zakonima i politikom država članica. Odredbom čl. 3, st. 3. Povelje zabranjena je svaka neposredna ili posredna diskriminacija, između ostalih, i na osnovi nacionalne pripadnosti, ali je dopušteno uvođenje

posebnih mjera nužnih za ostvarivanje ravnopravnosti, potrebne zaštite i napretka za osobe ili grupe osoba koje se nalaze u nejednakom položaju, da bi im se omogućilo korištenje manjinskih prava uz jednake uvjete. Odredbom čl. 4. Povelje unesena je zabrana za države članice da tumače odredbe Povelje tako da podrazumijevaju pravo državne zajednice, države članice, grupe ili pojedinca da poduzimaju radnje usmjerene na ukidanje prava zajamčenih Poveljom ili na njihovo ograničenje u mjeri većoj od one koja je propisana Ustavnom poveljom, Poveljom i ustavima država članica. Odredbom čl. 5. Povelje dopušteno je ograničenje manjinskih prava samo u granicama propisanim Ustavnom poveljom, Poveljom i ustavima država članica i samo zakonom koji ima opću primjenu. Za ograničenje manjinskih prava obvezno je utvrditi svrhu ograničenja, a ona se ne smiju uvoditi u druge svrhe, niti to ograničenje smije zadirati u bit zajamčenog prava. Pri ograničavanju manjinskih prava i tumačenju tih ograničenja državna su tijela dužna voditi brigu o biti prava koje se ograničava, važnosti svrhe ograničenja, prirodi i trajanju ograničenja, odnosu ograničenja i njegove namjene i mogućnosti postizanja svrhe i s manjim ograničenjem. Odredbom čl. 6. Povelje propisana je mogućnost uvođenja mjera za odstupanje od zajamčenih manjinskih prava u slučaju proglašenja ratnoga ili izvanrednog stanja ako je ugrožen opstanak državne zajednice. Mjere odstupanja od zajamčenih manjinskih prava ne smiju dovesti do razlika na osnovi nacionalne pripadnosti. Mjere odstupanja od manjinskih prava može propisati samo Skupština Srbije i Crne Gore ili Savjet ministara ako se Skupština ne može sastati. U slučaju proglašenja ratnog stanja Skupština Srbije i Crne Gore donosi odluke o odstupanju od manjinskih prava, uz suglasnost država članica. Odredbom čl. 7. Povelje propisano je jamstvo i neposredna primjena manjinskih prava zajamčenih općeprihvaćenim pravilima međunarodnog prava i međunarodnim ugovorima. Odredbom čl. 8. Povelje unesena je zabrana ograničenja manjinskih prava zajamčenih općeprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, međunarodnim ugovorima koji vrijede u državnoj zajednici i važećim zakonima i drugim propisima zbog razloga koji nisu zajamčeni Poveljom ili su zajamčeni u manjem opsegu. Odredbom čl. 9. Povelje

utvrđeno je pravo na djelotvornu sudsku zaštitu u slučaju povrede ili uskraćivanja manjinskog prava zajamčenog Poveljom i pravo na uklanjanje posljedica takvog kršenja. Ustanovljeno je i pravo žalbe Sudu Srbije i Crne Gore ako je manjinsko pravo zajamčeno Poveljom povrijeđeno ili je uskraćeno pojedinačnim aktom ili radnjom državne zajednice, državnog tijela države članice ili organizacije koja ima javne ovlasti, a nije osigurana druga pravna zaštita u državi članici u skladu s Ustavnom poveljom. Odredbom čl. 49. Povelje pripadnicima nacionalnih manjina zajamčena je ravnopravnost pred zakonom i jednaka zakonska zaštita te zabranjena svaka diskriminacija na osnovi pripadnosti nacionalnoj manjini. Ujedno im je dana mogućnost donošenja propisa, mjera i akcija usmjerenih na osiguranje prava pripadnicima nacionalnih manjina koji su u nejednakom položaju da bi im se omogućilo korištenje prava uz jednake uvjete. (Radi provedbe te odredbe Povelje Izvršno vijeće Autonomne Pokrajine Vojvodine svojom odlukom nalaže višim školama i fakultetima da na prvu godinu studija upišu Rome koji su položili klasifikacijski ispit za upis na više škole i fakultete, ali se po mjestu na rang-ljestvici ne nalaze unutar broja studenata čije se školovanje financira iz proračuna, na osnovi popisa koji dostavlja Ministarstvo prosvjete i sporta Republike Srbije.) Poveljom je zabranjeno i kažnjivo svako izazivanje i poticanje nacionalne, rasne, vjerske i druge mržnje i nesnošljivosti (čl. 51) te propisana obveza državne zajednice i države članice da u području obrazovanja poštuju duh tolerancije i međukulturnog dijaloga te poduzimaju efikasne mjere za unapređenje uzajamnog poštovanja, razumijevanja i suradnje među svim ljudima koji žive na području državne zajednice, bez obzira na etnički, kulturni, jezični i vjerski identitet (čl. 56. Povelje). Odredbom čl. 52. Povelje pripadnicima nacionalnih manjina zajamčeno je pravo da se u državnim ustanovama školuju na svom jeziku i pravo na osnivanje privatnih obrazovnih ustanova. Kao pravo pripadnika nacionalnih manjina utvrđeno je i pravo da vlastito ime i prezime koriste na svom jeziku (čl. 52. Povelje).

Aktualni Zakon o osnovama sustava obrazovanja i odgoja (Službeni glasnik RS, br. 62/2003, 64/2003, 58/2004 i 62/2004) odredbom čl. 4, st. 2. propisuje jednakost građana Republike Srbije u

ostvarivanju prava na obrazovanje i odgoj, bez obzira na nacionalnu i jezičnu pripadnost. Kao cilj i zadatak obrazovanja i odgoja utvrđeno je i razvijanje svijesti o državnoj i nacionalnoj pripadnosti te obveza njegovanja tradicije i kulture nacionalnih manjina (čl. 3, st. 1, toč. 5. Zakona). Odredbom čl. 7, st. 2. Zakona nacionalnim je manjinama zajamčeno pravo da se u predškolskim ustanovama i srednjim školama obrazovno-odgojni rad za njih ostvaruje na materinskom jeziku. Zakonom je propisano da se samo iznimno za pripadnike nacionalnih manjina obrazovno-odgojni rad može ostvarivati i na srpskom jeziku. Te izuzetke od zajamčenog pravila Republika Srbija će biti dužna propisati posebnim zakonima kojima se uređuje predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje i odgoj, jer su odredbe tih zakona ostale neusuglašene s tom novom odredbom o pravu nacionalnih manjina. Kako je Zakon o društvenoj brizi o djeci, u dijelu kojim su uređeni predškolski odgoj i obrazovanje, prestao vrijediti, ostvarivanje prava nacionalnih manjina na tom stupnju obrazovanja ostalo je neuređeno. Zakonom je također dana mogućnost da i osnovne škole mogu osnivati druge pravne i fizičke osobe (čl. 31, st. 1). Zakonom je također propisana zabrana organiziranja aktivnosti u ustanovama u području obrazovanja kojima se ugrožavaju, omalovažavaju ili diskriminiraju grupe i pojedinci na osnovi nacionalne, jezične i vjerske pripadnosti (čl. 46, st. 1). Da bi se izbjegla različita tumačenja riječi diskriminacija, Zakonom je precizirano i što se smatra diskriminacijom djeteta i učenika: neposredno ili posredno pravljenje razlika ili njihovo povlađivanje, isključivanje ili ograničavanje s ciljem da se spriječi ostvarivanje njihovih prava, da se smanje prava ili ukine jednak tretman djeteta i učenika (čl. 46, st. 2. Zakona). Povreda te odredbe Zakona utvrđena je kao prekršaj za koji se kažnjava ustanova i odgovorna osoba u njoj. Kao obvezan izborni predmet Zakonom je uvedena vjerska nastava ili građanski odgoj (čl. 69, st. 6). Vjerska je nastava još više potencirala problem obrazovanja na jezicima manjina. Za pripadnike nacionalnih manjina Zakonom je predviđena mogućnost da se koriste udžbenicima iz matične države na osnovi odobrenja ministra prosvjete, u skladu sa standardima koje utvrdi Nacionalni prosvjetni savjet (čl. 94, st. 4). To se pra-

vo pripadnika nacionalnih manjina sporo ostvaruje zbog usporenog administriranja u Ministarstvu prosvjete i sporta. Kad bi se poštovao reciprocitet s ostvarivanjem tog prava od Srba u Mađarskoj, Rumunjskoj i Hrvatskoj koji se koriste udžbenicima iz Republike Srbije bez ikakvih prepreka, narušavanja istog prava nacionalnih manjina u nas ne bi bilo. Kao teža povreda radne obveze zaposlenoga u nastavi predviđeno je izražavanje nacionalne mržnje ili vjerske nesnošljivosti (čl. 131, st. 1, toč. 4. Zakona). Za tu težu povredu radne obveze izriče se mjera prestanka radnog odnosa ako je učinjena s predumišljajem ili svjesnim nehatom, a nisu utvrđene olakšavajuće okolnosti za zaposlenoga. Za učinjenu težu povredu radne obveze nastavnik, stručni suradnik i odgajatelj obvezno se udaljavaju s rada (čl. 128. Zakona). Neizvršavanje te obveze udaljavanja propisano je kao prekršaj direktora, za koji se kažnjava i ustanova i direktor (čl. 141, toč. 13).

Nedavno doneseni (2. rujna 2005) Zakon o visokom obrazovanju (Službeni glasnik RS, br. 76/2005) odredbom čl. 8, st. 1. daje pravo na visoko obrazovanje svim osobama bez obzira na njihovo etničko, nacionalno ili socijalno podrijetlo, jezik, vjeru, političko ili drugo mišljenje. Međutim, nema predviđenog predstavnika manjina u Nacionalnom savjetu za visoko obrazovanje, tijelu koje se osniva radi osiguravanja razvoja i unapređivanja kvalitete visokog obrazovanja, dakle najznačajnijeg tijela kada je u pitanju sustav visokog obrazovanja (čl. 10). Također nema predviđenog predstavnika manjina ni u Komisiji za akreditaciju i provjeru kvalitete (čl. 13). Jezik studija regulira se odredbama čl. 80. U st. 1. određuje se da visokoškolska ustanova organizira i izvodi studij na srpskom jeziku, u st. 2. kaže se da se može organizirati i izvoditi studij, odnosno pojedini dijelovi studija, kao i organizacija izrade i obrane doktorske disertacije na jeziku nacionalne manjine i na stranom jeziku u skladu sa statutom visokoškolske ustanove, a u st. 3. određuje se da visokoškolska ustanova može ostvarivati studijski program na jeziku nacionalne manjine i na stranom jeziku ako je takav program odobren, odnosno akreditiran. U sklopu odredbi o pravima i obvezama studenata čl. 86, st. 1, toč. 7. utvrđuje se pravo studenata na obrazovanje na jeziku nacionalne manjine, u skladu sa zakonom, a u toč. 8. utvrđuje se pravo na različitost

i zaštitu od diskriminacije. U odredbama o evidencijama i javnim ispravama, čl. 97, st. 2. određuje se da se evidencije vode na srpskom jeziku ćiriličnim pismom, a na teritoriju općine u kojoj je u službenoj upotrebi i latinično pismo, evidencija se vodi i tim pismom, tako da se tekst latiničnim pismom ispisuje ispod teksta ćiriličnim pismom. U st. 3. određuje se da se, ako se nastava ostvaruje na jeziku nacionalne manjine, i evidencije vode na srpskom jeziku, ćiriličnim pismom te na jeziku i pismu nacionalne manjine. U čl. 99, st. 3. određuje se da visokoškolska ustanova izdaje javne isprave na srpskom jeziku ćiriličnim pismom, a na teritoriju općine u kojoj je u službenoj upotrebi i latinično pismo visokoškolska ustanova izdaje javne isprave i na tom pismu. U st. 4. utvrđuje se da se javne isprave, kada se nastava ostvaruje na jeziku nacionalne manjine, odnosno na nekom od svjetskih jezika, izdaju na formularu tiskanom dvojezično, na srpskom jeziku ćiriličnim pismom i na jeziku i pismu na kojemu se održava nastava. U st. 6. utvrđuje se da sadržaj javnih isprava propisuje ministar.

Republika Srbija je, suglasno čl. 109. Ustava Republike Srbije, određene poslove vezane za ostvarivanje prava nacionalnih manjina u području obrazovanja povjerila Autonomnoj Pokrajini Vojvodini Zakonom o utvrđivanju određenih nadležnosti autonomne pokrajine (Službeni glasnik RS, br. 6/2002). Poslovi koji su preneseni u nadležnost tijela Autonomne Pokrajine Vojvodine jesu donošenje programa za jezike nacionalnih manjina u osnovnim i srednjim školama, a u čl. 108. Zakona o visokom obrazovanju (Službeni glasnik RS, br. 76/2005) i u visokoškolskim ustanovama, i to ne samo donošenje programa, već i ukupna regulativa i nadzor tih ustanova preneseni su na odgovarajuća tijela Autonomne Pokrajine Vojvodine.

Odlukom o detaljnijem uređivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisma nacionalnih manjina na teritoriju Autonomne Pokrajine Vojvodine (Službeni list APV, br. 8/2003) zbog različitog tumačenja toga zajamčenog prava, odredbom čl. 3. propisano je pravo pripadnika nacionalne manjine da svoje osobno ime i osobno ime svoje djece upiše u matične evidencije u izvornom obliku, na pismu i po pravopisu svoga jezika, pa se takvo mora upisivati i u javne isprave koje se izdaju na osnovi tih

evidencija, bez obzira na jezik i pismo formulara u koji se upisuju. Uz ime upisano u izvornom obliku moguće je upisati osobno ime i na pismu i po pravopisu srpskog jezika.

Osim svih navedenih domaćih pravnih normi koje su donošene na najrazličitijim razinama, od Savezne Republike Jugoslavije (kasnije Državne Zajednice Srbija i Crna Gora), pa preko Republike Srbije do Autonomne Pokrajine Vojvodine, ovaj bi pregled pravne regulative o pravima manjina na obrazovanje na vlastitom jeziku bio nepotpun kod ne bismo spomenuli i međunarodni pravno-regulativni okvir unutar kojega se nalazi i Republika Srbija. Riječ je o Okvirnoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina, koja u svom 1. čl. određuje da je zaštita nacionalnih manjina te prava i sloboda pripadnika tih manjina sastavni dio međunarodne zaštite ljudskih prava i kao takva pripada području međunarodne suradnje. U čl. 12, st. 1. određuje se da će zemlje članice, kad je pogodno, poduzeti mjere u području obrazovanja i istraživanja radi upoznavanja kulture, povijesti, jezika i vjere svojih nacionalnih manjina i većine. U st. 2. istog članka određuje se da će s tim u vezi članice, između ostaloga, osigurati odgovarajuće mogućnosti za osposobljavanje nastavnika i pristup udžbenicima te olakšati dodir između učenika i nastavnika raznih zajednica. U st. 3. istog članka određuje se da se članice obvezuju pridonositi jednakim mogućnostima pristupa obrazovanju na svim stupnjevima za pripadnike nacionalnih manjina. U čl. 13, st. 1. Okvirna konvencija određuje da će članice unutar sustava obrazovanja pripadnicima nacionalnih manjina priznati pravo na osnivanje i vođenje vlastitih privatnih institucija za obrazovanje i obučavanje, a u st. 2. određuje da provedba tog prava ne znači nikakvu financijsku obvezu za članice. U čl. 14, st. 1. određuje se da se članice obvezuju priznati pravo svakog pripadnika nacionalne manjine da uči jezik svoje manjine. U st. 2. istog članka utvrđuje se da će na područjima koja su tradicionalno ili u znatnom broju naseljena pripadnicima nacionalnih manjina, ako ima dovoljno zahtjeva, članice nastojati osigurati koliko god bude moguće i u sklopu svojih obrazovnih sustava da pripadnici tih manjina imaju odgovarajuće mogućnosti za nastavu na materinskom jeziku ili za dodatnu nastavu na tom

jeziku. A u st. 3. istog članka određuje se da će se odredbe iz st. 2. tog članka primijeniti bez štete za izučavanje službenog jezika ili nastave na tom jeziku. I na kraju, treba znati da je u ime Vlade Savezne Republike Jugoslavije Okvirnu konvenciju 11. svibnja 2001. godine potpisao savezni ministar za nacionalne i etničke zajednice. Nakon ratifikacije u Saveznoj skupštini Konvencija je za SR Jugoslaviju, kao državu nečlanicu Savjeta Europe, na osnovi čl. 29, st. 2. stupila na snagu 1. rujna 2001. godine.

1.4. Znanstveno-stručni tretman problematike manjinskog obrazovanja u Republici Srbiji

O problematici manjinskog obrazovanja u Republici Srbiji (bez Kosova), organizirana su sljedeća savjetovanja i stručni skupovi (Ivanović, 2006a).

Pokrajinsko tajništvo za kulturu, obrazovanje i znanost Izvršnog vijeća Autonomne Pokrajine Vojvodine, u suradnji s Centrom za multikulturalnost iz Novog Sada, organiziralo je seriju tribina o problematici obrazovanja manjina. Tribine su se zbog velikog zanimanja održavale u Velikoj vijećnici Skupštine Vojvodine. Prva tribina održana je 17. veljače, druga 31. ožujka, treća 28. travnja, a četvrta 26. svibnja 2001. godine. Na tribinama su predavanja držali ugledni stručnjaci iz zemlje i inozemstva. Sadržaj predavanja svih spomenutih tribina objavljen je u zborniku *Aspekti obrazovanja na jezicima etničkih manjina*, koji je u Novom Sadu 2001. godine izdao Centar za multikulturalnost, uz potporu Fonda za otvoreno društvo, Pokrajinskog tajništva za kulturu, obrazovanje i znanost i Pokrajinsko tajništvo za ostvarivanje prava manjina, upravu i propise.

Radi uspostave dijaloga između predstavnika etničkih i nacionalnih zajednica i državnih institucija na razini Republike Srbije i SR Jugoslavije, 1. i 2. kolovoza 2002. godine organiziran je stručni skup *Obrazovna politika za nacionalne zajednice*, čiji je pokrovitelj bila Fondacija "Konrad Adenauer", a suorganizatori Savezno ministarstvo nacionalnih i etničkih zajednica i Ministarstvo prosvjete i sporta Republike Srbije. Taj skup zapravo je bio prvo javno okupljanje predstavnika svih nacionalnih zajednica koje žive u Srbiji. Radovi sa skupa objavljeni su

u zborniku izlaganja i izvještaja pod nazivom *Obrazovna politika za nacionalne zajednice*, koji je u Beogradu 2002. godine izdala Fondacija "Konrad Adenauer".

Ministarstvo prosvjete i sporta Republike Srbije, u suradnji s Fondacijom "Konrad Adenauer", organiziralo je stručnu konferenciju o temi *Reforma obrazovanja u Republici Srbiji – prvi koraci i predstojeći izazovi* u Beogradu od 5. do 7. rujna 2002. godine.

Institut za pedagoška istraživanja od 2000. godine organizira jedanput u godini znanstveni skup pod nazivom *Pedagoška istraživanja i školska praksa*, s ciljem da predstavi rezultate svojih istraživanja i upozori na njihove pedagoške implikacije, kao i da potakne javno mnijenje za rješavanje aktualnih problema na području odgoja i obrazovanja. Tako je 23. prosinca 2002. godine održan četvrti znanstveni skup iz tog ciklusa čija je tema bila *Uvažavanje različitosti i obrazovanje*. U radu skupa sudjelovalo je više od 50 znanstvenika, stručnjaka i predstavnika vladinih i nevladinih organizacija. Osim suradnika Instituta, u radu skupa sudjelovali su predstavnici Ministarstva prosvjete i sporta Republike Srbije, suradnici srodnih znanstvenih instituta, viših škola i fakulteta (Institut za psihologiju, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Filozofski fakultet u Beogradu i Novom Sadu, Učiteljski fakultet u Beogradu i Somboru, Defektološki fakultet, Geografski fakultet), predstavnici osnovnih i srednjih škola (pedagozi, psiholozi, učitelji, predmetni nastavnici), predstavnici crkava i vjerskih zajednica (Pravoslavna crkva, Katolička crkva, Islamska zajednica i Židovska zajednica) i drugih organizacija i institucija (Fondacija "Konrad Adenauer", Save the Children, Centar za dramu u edukaciji i umjetnosti, Centar za interaktivnu pedagogiju, Istraživačka stanica Petnica). Radovi s tog znanstvenog skupa objavljeni su u zborniku *Uvažavanje različitosti i obrazovanje*, koji je u Beogradu 2003. godine izdao Institut za pedagoška istraživanja.

Savjetovanje o obrazovanju na manjinskim jezicima u Vojvodini održano je u Novom Sadu 15. veljače 2003. godine, u organizaciji Dobrotvornog društva Panonija, kao potpora projektu *Učimo zajedno – živimo zajedno* Dobrotvornog društva Panonija i Tajništva za obrazovanje i kulturu Izvršnog vijeća Autonomne Pokrajine Vojvodine, čiju je organizaciju i

održavanje potpomogao Fond za otvoreno društvo. Materijal sa savjetovanja objavljen je u zborniku koji je u Novom Sadu 2003. godine izdalo također Dobrotvorno društvo Panonija.

Međunarodna konferencija *Izazovi obrazovanju na manjinskim jezicima* održana je u Novom Sadu od 22. do 23. travnja 2005. godine u organizaciji Pedagoškog zavoda Vojvodine i Tajništva za obrazovanje i kulturu Izvršnog vijeća Autonomne Pokrajine Vojvodine. Radovi s konferencije objavljeni su u zborniku s naslovom *Izazovi obrazovanja na manjinskim jezicima*, što ga je u Novom Sadu 2005. godine izdao također Pedagoški zavod Vojvodine.

Wilton Park konferencija pod nazivom *Ususret Europi – obrazovanje nacionalnih manjina u Srbiji i Crnoj Gori* održana je u Beogradu od 9. do 11. studenoga 2005. godine u organizaciji Beogradskog fonda za političku izuzetnost. Održavanje te konferencije pomogli su Ministarstvo vanjskih poslova Velike Britanije i Ministarstvo vanjskih poslova Kraljevine Norveške, u suradnji s Ministarstvom prosvjete i sporta Republike Srbije.

Izuzetno je važan izvještaj Vojvođanskog centra za ljudska prava pod nazivom *Pravo pripadnika nacionalnih manjina na obrazovanje u Vojvodini*, koji je u Novom Sadu 2005. godine objavio Vojvođanski centar za ljudska prava uz potporu Švedskog helsinškog odbora za ljudska prava. Izvještaj obuhvaća analizu stanja u obrazovanju mađarske, slovačke, rumunjske i rusinske zajednice kao četiriju zajednica koje imaju više desetljeća dugu tradiciju obrazovanja na svom jeziku u Vojvodini, a ukratko su dani podaci i o obrazovanju hrvatske, ukrajinske i romske manjine.

Na kraju, sažimajući više stručnih i znanstvenih elaboracija obrazovne problematike pojedinih manjina (prije svega mađarske, slovačke, rusinske i hrvatske) te komparativnom analizom manjinskog obrazovanja u nekoliko europskih država, autor ovoga rada potrudio se da problematiku obrazovanja na jezicima manjina u Republici Srbiji objedini i time stvori nužno polazište za pristup kreiranju strategije manjinskog obrazovanja u Republici Srbiji, što bi omogućilo uspostavu iznimno potrebnog podsustava manjinskog obrazovanja (Ivanović, 2006a i 2006b).

2. Aktualno stanje manjinskog obrazovanja u Republici Srbiji

Podaci o predškolskom, osnovnom, srednjem i visokom obrazovanju pripadnika nacionalnih manjina u Vojvodini dani su na temelju statističkih podataka čiji je izvor Pokrajinsko tajništvo za obrazovanje i kulturu, a za područje centralne Srbije podaci su uzeti iz Ministarstva prosvjete i sporta Republike Srbije, odnosno ako manjinska zajednica nema obrazovanja na svom jeziku – od kulturno-prosvjetnih ili znanstvenih organizacija dotične manjine. Referentna godina za koju se u ovom radu daje prikaz podataka jest šk. god. 2004/2005. (Ivanović, 2006b).

2.1. Albanci

Obuhvaćenost djece u sustavu predškolskog sustava odgoja i obrazovanja na albanskom jeziku odnosi se na tri općine u kojima pretežno žive Albanci, i to na Preševo, Medveđu i Bujanovac. U općini Preševo u osam objekata predškolskih ustanova smješteno je 760 djece, u općini Medveđa u tri objekta ima 13 djece (predškolske su ustanove dvojezične), a u općini Bujanovac u šest objekata smješteno je 537 djece, koja stječu predškolsko obrazovanje na albanskom jeziku. To znači da je predškolskim odgojem i obrazovanjem na albanskom jeziku u Republici Srbiji bez Kosova obuhvaćeno ukupno 1 310 mališana.

Osnovno obrazovanje u općini Preševo na albanskom jeziku stječe 5 670 učenika od I. do VI-II. razreda, raspoređenih u osam osnovnih škola. U općini Medveđa na materinskom jeziku osnovno obrazovanje stječe samo 95 učenika, i to u tri osnovne škole, tako da u jednoj postoje samo prva četiri razreda na albanskom (sa samo 7 učenika), a u dvije škole osnovno obrazovanje u svih osam razreda stječe 87 učenika. U općini Bujanovac u šest osnovnih škola osnovno obrazovanje na albanskom jeziku kroz svih osam razreda stječe 3 737 učenika. Osnovno obrazovanje na albanskom jeziku u Republici Srbiji bez Kosova ukupno stječe 5 860 učenika.

Srednje obrazovanje na albanskom jeziku stječe se u dvije općine. U općini Preševo gimnaziju u sva četiri razreda pohađa 1 076 učenika, a teh-

ničku školu (trogodišnji i četverogodišnji programi) pohađa 615 učenika. U općini Bujanovac gimnaziju na albanskom jeziku pohađa 456 učenika, a tehnički školski centar 538 učenika. Dakle, srednjoškolsko obrazovanje na albanskom jeziku u Republici Srbiji bez Kosova stječe ukupno 2 685 učenika.

U Republici Srbiji bez Kosova nema mogućnosti za stjecanje višega i visokog obrazovanja na albanskom jeziku, što možda donekle objašnjava nepovoljnu obrazovnu strukturu te nacionalne zajednice. Postoji, međutim, studij albanskog jezika i književnosti na Katedri za albanologiju Filološkog fakulteta Sveučilišta u Beogradu.

2.2. Aškalije

Aškalije kao tzv. nova nacionalna manjina (uvrštena u popis tek 2002. godine), vjerojatno i zbog udjela u stanovništvu Republike Srbije bez Kosova (manje od 0,01%), ni na jednoj razini obrazovnog sustava nemaju organizirano obrazovanje na svom jeziku. Prijeporno je i postojanje standardnoga književnog jezika te manjine, što dodatno opterećuje i samu mogućnost razmatranja cjelokupne obrazovne problematike te manjinske zajednice. Stoga ne postoji ni katedra za izučavanje jezika te manjine ni na jednom visokoškolskom učilištu u Republici Srbiji bez Kosova. Vjerojatno takva ukupna situacija također pridonosi tome da je obrazovna struktura te manjinske zajednice izrazito nepovoljna, a nepismenost rekordno visoka.

2.3. Bošnjaci

Bošnjaci, kao novonastala manjina tijekom procesa raspada bivše Jugoslavije, u Republici Srbiji za sada nemaju predškolski odgoj ni obrazovanje na svom jeziku.

Ne postoji ni osnovno obrazovanje na bosanskom jeziku, osim u tri općine: u Novom Pazaru, Tutinu i Sjenici u 40 škola postoji izborni predmet bosanski jezik s elementima nacionalne kulture, koji se održava sa po 2 sata tjedno, i to u I, II. i III. razredu osnovne škole. Na temelju ankete u taj je oblik njegovanja materinskog jezika uključeno 3 518 učenika.

Ne postoji obrazovanje srednjeg stupnja na bosanskom jeziku, osim medrese u Novom Pazaru, u kojoj se već tradicionalno održava nastava na bosanskom jeziku.

Za stjecanje višega i visokog obrazovanja na bosanskom jeziku osnovano je Sveučilište u Novom Pazaru, koje ima četiri fakulteta: Fakultet humanističkih nauka, Fakultet za menadžment i poslovnu ekonomiju, Fakultet za informatiku i informacijske tehnologije i Pravni fakultet. Bosanski se jezik može izučavati samo na smjeru za bosanski jezik i književnost ili za srpski jezik i književnost Odjeka za filologiju Fakulteta humanističkih nauka Sveučilišta u Novom Pazaru (koji još uvijek nema dozvolu za rad jer nije prošao odgovarajuću akreditacijsku proceduru).

Posebno valja naglasiti zalaganje Nacionalnog savjeta bošnjačke nacionalne manjine, koji je izabran na elektorskoj skupštini u Novom Pazaru 6. rujna, a konstituiran 9. rujna 2003. godine, za ostvarivanje prava te nacionalno-manjinske zajednice na obrazovanje na materinskom jeziku. Bošnjaci su s Hrvatima jedini iz reda novonastalih manjina koji su poradili na stvaranju uvjeta za ostvarivanje prava na obrazovanje na vlastitom jeziku. Predmet bosanski jezik s elementima nacionalne kulture uveden je šk. god. 2003/2004, u početku bez odobrenja nadležne prosvjetne vlasti, da bi se zalaganjem Nacionalnog savjeta Bošnjaka i zauzimanjem Savjeta Republike Srbije za nacionalne manjine problem s bosanskim jezikom razriješio, te je već započeto predavanje predmeta bosanski jezik s elementima nacionalne kulture ozakonjeno, tako da je ovo praktično treća godina izučavanja tog predmeta.

2.4. Bugari

Za sada u Republici Srbiji ne postoji predškolski odgoj i obrazovanje ni na bugarskom jeziku.

Ne postoji ni osnovno obrazovanje na bugarskom jeziku, osim u tri općine: u Dimitrovgradu, Bosilegradu i Babušnici u pet škola postoji izborni predmet bugarski jezik s elementima nacionalne kulture, koji se održava u odjelima od I. do VI-II. razreda osnovne škole i ukupno ga pohađa 1 626 učenika.

Ne postoji obrazovanje na bugarskom jeziku ni na srednjem, ni na višem, a ni na visokom stupnju. Postoji sam mogućnost studiranja bugarskog jezika i književnosti na Katedri za srpski jezik s južnoslavenskim jezicima Filološkog fakulteta Sveučilišta u Beogradu.

Bugarska je nacionalna manjina u Nišu 10. svibnja 2003. godine, na elektorskoj skupštini, izabrala svoj nacionalni savjet, koji je konstituiran 24. listopada 2003. godine. Nacionalni savjet Bugara ustrajno se zalaže za ostvarivanje prava bugarske manjine na obrazovanje na materinskom jeziku.

2.5. Bunjevci

Bunjevci kao tzv. nova nacionalna manjina (uvrštena u popis tek 1991. godine) nemaju organizirano obrazovanje na svom jeziku ni na jednoj razini obrazovnog sustava Republike Srbije bez Kosova. Prijeporno je i postojanje standardnoga književnog jezika te manjine jer je zapravo "bunjevačka ikavica" jedno od narječja hrvatskog jezika (kojim govori velika većina hrvatskog stanovništva uopće), što dodatno opterećuje i samu mogućnost rješavanja ukupne obrazovne problematike te manjinske zajednice. Stoga ne postoji ni katedra za izučavanje jezika te manjine ni na jednom visokoškolskom učilištu u Republici Srbiji bez Kosova. Međutim, ta manjinska zajednica, ima svoj nacionalni savjet koji je izabran na elektorskoj skupštini u Subotici 23. veljače 2003. godine, a konstituiran 29. travnja 2003. godine, također u Subotici. U tijeku je nastojanje Nacionalnog savjeta Bunjevaca da se kao fakultativni predmet u osnovne škole uvede izučavanje predmeta bunjevački jezik s elementima nacionalne kulture.

2.6. Cincari

Cincari, također kao tzv. nova nacionalna manjina (uvrštena u popis tek 2002. godine) u Republici Srbiji bez Kosova ni na jednoj razini obrazovnog sustava nemaju organizirano obrazovanje na svom jeziku. Prijeporno je i postojanje standardnoga književnog jezika te manjine, što zajedno sa sasvim malim udjelom te manjine u stanovništvu Republike Srbije bez Kosova, ne daje dovoljno osnove za stvaranje obrazovnog sustava te manjinske zajednice. Dosljedno tome, ne postoji ni katedra za izučavanje jezika te manjine ni na jednom visokoškolskom učilištu u Republici Srbiji bez Kosova.

2.7. Česi

Česi u Republici Srbiji bez Kosova ni na jednoj razini obrazovnog sustava nemaju organizira-

no obrazovanje na svom jeziku. Postoji, međutim, studij češkog jezika i književnosti na Katedri za slavistiku Filološkog fakulteta Sveučilišta u Beogradu.

2.8. Egipćani

Egipćani kao tzv. nova nacionalna manjina (uvrštena u popis tek 1991. godine) u Republici Srbiji bez Kosova ni na jednoj razini obrazovnog sustava nemaju organizirano obrazovanje na svom jeziku. Postoji, međutim, studij arapskog jezika i književnosti na Katedri za orijentalnu filologiju Filološkog fakulteta Sveučilišta u Beogradu, kao i u sklopu smjera za orijentalne jezike Odsjeka za filologiju Fakulteta humanističkih nauka Sveučilišta u Novom Pazaru (koji još uvijek nema dozvolu za rad jer nije prošao odgovarajuću akreditacijsku proceduru).

2.9. Goranci

Goranci kao tzv. nova nacionalna manjina (uvrštena u popis tek 2002. godine) u Republici Srbiji bez Kosova ni na jednoj razini obrazovnog sustava nemaju organizirano obrazovanje na svom jeziku. Prijeporno je i postojanje standardnoga književnog jezika te manjine, što, zajedno sa sasvim malim udjelom te manjine u stanovništvu Republike Srbije bez Kosova, dokida već i samu mogućnost planiranja obrazovanja te manjinske zajednice. Dosljedno tome, ne postoji ni katedra za izučavanje jezika te manjine ni na jednom visokoškolskom učilištu u Republici Srbiji bez Kosova.

2.10. Grci

Grci u Republici Srbiji bez Kosova ni na jednoj razini obrazovnog sustava nemaju organizirano obrazovanje na svom jeziku. Postoji, međutim, studij grčkog jezika i književnosti na Katedri za neohelenske studije Filološkog fakulteta Sveučilišta u Beogradu.

Grčka nacionalna manjina također je na elektorskoj skupštini u Beogradu 25. travnja 2004. godine izabrala svoj nacionalni savjet, koji je konstituiran 9. svibnja 2004. godine. Savjet se zalaže za uvođenje mogućnosti izučavanja grčkog jezika s elementima nacionalne kulture.

2.11. Hrvati

Hrvati su se kao novonastala manjina tijekom procesa raspada bivše Jugoslavije samoorganizirali u nekoliko kulturno-prosvjetnih i političkih organizacija. Posebno je važno naglasiti osnivanje Hrvatskoga akademskog društva, koje je počelo s aktivnostima organizacije hrvatskih dopunskih škola za osnovnoškolski i srednjoškolski stupanj, u suradnji s Ministarstvom prosvjete i športa Republike Hrvatske. Provedeno je anketiranje i evidentiranje zainteresiranih učenika, te je u jesen 2000. godine pokrenut prvi tečaj hrvatskog jezika u Subotici. Nakon pada režima te uspostave nove demokratske vlasti u SR Jugoslaviji Hrvatsko akademsko društvo vrlo se djelotvorno uključilo u aktivnosti stvaranja pretpostavki za pokretanje hrvatskih odjela osnovne škole. Pokrajinsko tajništvo za obrazovanje i kulturu AP Vojvodine povjerilo je Hrvatskome akademskom društvu izradu programa za hrvatski jezik za sve razrede osnovne škole, programa za hrvatski jezik s elementima nacionalne kulture za osnovnu školu, gimnaziju te za četverogodišnju i trogodišnju srednju stručnu školu. Od svojega osnivanja Hrvatsko akademsko društvo okuplja one Hrvate, prosvjetne djelatnike koji su izrazili spremnost raditi u hrvatskim odjelima kada dođe vrijeme za to. Svakog je ljeta u proteklom razdoblju od 10 do 13 ljudi poslano na ljetne tečajeve za hrvatske učitelje organizirane u mjestima na Jadranskome moru, a na teret Ministarstva prosvjete i športa RH (Ivanović, 2002).

Zahvaljujući angažiranju Hrvatskoga akademskog društva, koje je još 1999. godine pokrenulo inicijativu i projekt, otvoren je 18. rujna 2001. godine dječji vrtić koji radi po modelu Montessori, a koji je smješten u samostanu sestara Kćeri Milosrđa u Subotici, gdje je smješteno 53 djece, a nastava se održava na hrvatskom jeziku. Otada se u toj jedinnoj predškolskoj ustanovi predškolski odgoj i obrazovanje provodi na hrvatskom jeziku u tri odgojne grupe s oko 62 djece godišnje. Prvi je put šk. god. 2003/2004. uveden dvojezični program odgojno-obrazovnog rada na srpskome i hrvatskom jeziku u jednoj predškolskoj ustanovi u Subotici, a njime je obuhvaćeno ukupno 82 djece u pet odgojnih grupa. Dakle, u Republici Srbiji bez Kosova predškolski odgoj i obrazovanje na hrvatskom jeziku godišnje stječe oko 150 djece (Ivanović, 2003).

Kao što je već napomenuto, čim je bilo moguće, stvorene su programske pretpostavke tako da je iz reda tzv. novih manjina hrvatska manjina (2002/2003) u nižim razredima osnovne škole sukcesivno prva uvela nastavu na materinskom jeziku. Te je prve godine u četiri odjela i u isto toliko škola u općini Subotica krenulo 54 prvaka. Sljedeće godine taj se broj povećao za 18 učenika, tako da je formirano pet odjela (dva prva i tri druga razreda) u četiri škole, a nakon toga se (2004/2005) upisao još 41 učenik, tako da je u prvom razredu 41 učenik u tri odjela, drugi razred pohađa 17 učenika u dva odjela, u trećem je razredu 40 učenika u tri odjela, a 16 učenika nastavu pohađa u kombiniranom odjelu II. i III. razreda. Dakle, osnovnim je obrazovanjem na materinskom jeziku u Republici Srbiji bez Kosova (prva tri razreda) obuhvaćeno 114 učenika hrvatske nacionalnosti. U isto vrijeme pokrenut je i program za predmet hrvatski jezik s elementima nacionalne kulture, samo te prve godine nije bilo dovoljno interesa, no već je sljedeće godine taj program pokrenut u šest škola u općinama Apatin, Sombor i Subotica, čime je obuhvaćen 131 učenik. Postoje veliki kadrovski problemi, tako da je Hrvatsko akademsko društvo zatražilo od Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske da pošalje profesore hrvatskog jezika, kako bi mentorirali ovdašnje učitelje, pa i sami izvodili nastavu. Ministarstvo prosvjete RH toj je molbi udovoljilo i o vlastitom trošku uputilo najprije jednog učitelja, a potom i profesora hrvatskog jezika i književnosti. U tijeku je rješavanje statusa i radne dozvole tih stručnjaka. Svakoga se ljeta organizira već tradicionalna tzv. ljetna škola hrvatskog jezika, u koju se uključuju grupe od stotinjak djece, a izmjenično se organiziraju u raznim mjestima na jadranskoj obali.

Postoji samo jedna srednja škola, Biskupijska klasična gimnazija Paulinum u Subotici, koja od svog osnutka 1963. godine obrazuje i odgaja učenike na hrvatskom jeziku. Nakon elaborata što ga je podnijelo stručno vodstvo škole, prošle je školske godine provedena akreditacija i priznavanje te škole i ona je uvrštena u red školskih institucija za koje skrbi država Srbija. Dakle, na hrvatskom jeziku 50 mladića godišnje stječe srednje obrazovanje u toj ipak specifičnoj gimnaziji, jer je to škola za pripremu svećeničkih kandidata Katoličke crkve.

Realizacija izbornog predmeta *hrvatski jezik s elementima nacionalne kulture* otpočela je tek šk. god. 2005/2006. iako su za to već i prije postojale sve zakonske pretpostavke (Ivanović, 1981).

Ne postoji organizirano više ni visoko obrazovanje na hrvatskom jeziku u Republici Srbiji bez Kosova, ali u njoj djeluje jedna ustanova Katoličke crkve – Teološko-katehetski institut (visokoškolska ustanova za obrazovanje kateheta i drugih crkvenih službi u trajanju osam semestara), osnovan 1993. godine, na kojemu se nastava održava na hrvatskome i mađarskom jeziku. Na hrvatskom jeziku u toj ustanovi obrazovanje godišnje stječe oko 60 studenata na sve četiri godine. Nažalost, ne postoji mogućnost učenja hrvatskog jezika i književnosti jer ne postoji katedra za izučavanje jezika i književnosti hrvatske manjine ni na jednom visokoškolskom učilištu u Republici Srbiji bez Kosova. Mora se reći da se svake godine na studij u Republici Hrvatskoj upisuje oko 50 studenata iz Republike Srbije, no problem je to što se nakon svršetka studija vraća tek nekolicina njih.

Hrvatska je nacionalna manjina u Subotici 15. prosinca 2002. godine na elektorskoj skupštini izabrala svoj nacionalni savjet, koji je konstituiran 25. siječnja 2003. godine, također u Subotici. Nacionalni savjet Hrvata u početku svog mandata djelotvorno se zalagao za ostvarivanje prava hrvatske manjine na obrazovanje na materinskom jeziku od osnovne škole do sveučilišta, i u tu su svrhu izrađeni elaborati koji su u obliku odluka usvojeni još na 4. sjednici Savjeta. Nažalost, izvršno tijelo Savjeta nikada nije učinilo napore da se išta od toga ostvari, a novo, nelegalno izabrano vodstvo (9. travnja 2005.) postupalo je suprotno već donesenim odlukama i time protivno interesima hrvatske manjine u Republici Srbiji (Ivanović, 2005).

2.12. Mađari

Mađari kao najbrojnija manjinska zajednica u Republici Srbiji bez Kosova imaju relativno razgranatu mrežu kulturno-prosvjetnih, znanstvenih i drugih organizacija te imaju razvijen mrežu funkcionirajućih obrazovnih mogućnosti od predškolskog stupnja do sveučilišnog studija. Dugogodišnje iskustvo i dobra kvalifikacijska struktura stručnjaka u toj zajednici omogućuju stabilan kontinuitet obrazovanja na svim stupnjevima, sa stalnom tendenci-

jom poboljšavanja i usavršavanja sustava obrazovanja i odgoja na svim razinama u sklopu mađarske nacionalno-manjinske zajednice.

Predškolski odgoj i obrazovanje u Republici Srbiji bez Kosova stječe se na mađarskom jeziku u 24 općine i u 24 predškolske ustanove u 222 odgojne grupe, koje obuhvaćaju 4 450 djece. Dvojezični program odgojno-obrazovnog rada (na srpskome i mađarskom jeziku) ostvarivao se u 13 predškolskih ustanova u 13 općina (obično su svi objekti predškolskog odgoja i obrazovanja na području iste općine povezani u jednu ustanovu, pa je zato uvijek identičan broj općina s brojem ustanova), odnosno u 34 odgojne grupe, kojima je bilo obuhvaćeno 714 mališana. Dakle, u Republici Srbiji bez Kosova predškolskim je odgojem i obrazovanjem obuhvaćeno ukupno 5 164 djece.

Nastava na mađarskom jeziku u redovitim osnovnim školama održava se u 27 općina (sve su u AP Vojvodini), u 78 osnovnih škola i 41 izdvojenom odjelu. Nastavom na mađarskom jeziku obuhvaćeno je 18 525 učenika svih osam razreda koji su raspoređeni u ukupno 978 odjela, što znači da je prosječan broj učenika u odjelima koji nastavu slušaju na mađarskom jeziku približno 19 učenika. Time 80% učenika osnovaca Mađara uče na svome materinskom jeziku, a ostali pohađaju odjele na srpskom jeziku. Nastava za učenike ometene u razvoju na mađarskom jeziku obuhvaćala je 171 učenika u pet specijalnih škola u pet općina, kao i 318 učenika u 14 redovitih škola u devet općina. Dakle, ukupan broj djece ometene u razvoju koja nastavu pohađaju na mađarskom jeziku iznosi 489. Glazbenu osnovnu školu na mađarskom jeziku pohađala su 1 033 učenika u osam općina i jednako toliko glazbenih škola. Izborna nastava iz predmeta mađarski jezik s elementima nacionalne kulture za učenike mađarske nacionalnosti, koji su nastavu pohađali na srpskom jeziku, dva sata u tjednu, ostvaruje se u 19 općina (Ada, Bačka Topola, Bečej, Indija, Kanjiža, Kikinda, Kula, Novi Bečej, Novi Sad, Pančevo, Plandište, Sečanj, Sombor, Srbobran, Subotica Titel, Vrbas, Vršac i Zrenjanin) i 47 osnovnih škola. Od ukupno 4 442 učenika mađarske nacionalnosti koji su nastavu pohađali na srpskom jeziku mađarski jezik s elementima nacionalne kulture učio je 2 101 učenik, što iznosi 47,3% (Gabrić Molnár, 2004b).

Srednje obrazovanje i odgoj na mađarskom jeziku organiziran je u 12 općina (u Subotici djeluje osam srednjih škola, u Zrenjaninu pet, u Senti četiri, u Bačkoj Topoli, Bečeju, Novom Sadu i Somboru po tri, u Novom Kneževcu dva i u Adi, Čoki, Kanjiži, Kikindi i Temerinu po jedna srednja škola) u 35 srednjih škola (10 gimnazija, 24 stručne škole i jedna umjetnička). Srednje obrazovanje na materinskom jeziku stječu 6 783 učenika mađarske nacionalnosti u 297 odjela, što znači da je prosječan broj učenika u odjelu približno 23. Srednje obrazovanje i odgoj na mađarskom jeziku stječe 9 237 učenika, što čini oko 70% srednjoškolaca Mađara, dakle oko 30% ne uči na materinskom jeziku. Problem je s profesorskim osobljem za srednje stručne škole (nedostatak ili nestručnost profesora koji znaju mađarski jezik problem je za oko 25% svih predmeta), pa stoga srednjoškolci dosta predmeta uče na srpskom jeziku (Gabrić Molnár, 2004b).

Više obrazovanje na mađarskom jeziku stjecalo se na višim školama, na kojima je nastava organizirana na srpskom i mađarskom jeziku, i to na Višoj tehničkoj školi u Subotici (nastavu na mađarskom jeziku na prvoj je godini slušalo 190 studenata, na drugoj 101 i na trećoj 127 studenata), na Višoj školi za obrazovanje odgajatelja u Novom Sadu (nastavu na mađarskom jeziku na prvoj je godini slušalo 20 studenata, a na drugoj 13), na Višoj školi za obrazovanje odgajatelja u Subotici (nastavu na mađarskom jeziku na prvoj je godini slušao 41 student, na drugoj 33). Dakle, više obrazovanje na mađarskom jeziku u Republici Srbiji sjecalo je 525 studenata mađarske nacionalnosti. Na višim školama udio studenata Mađara u ukupnom broju iznosi 11,25%, ali samo oko 15% njih uči na materinskom jeziku, odnosno 20% djelomično na svom materinskom jeziku. U Subotici djeluju i konzultativni centri viših škola iz Mađarske (Viša škola za informatičare-tehničare "Gábor Dénes"), kao i u Senti (Viša škola za povrtlarstvo sa sjedištem u Budimpešti), čiji studenti bez većih teškoća mogu nostrificirati diplome u Srbiji. U svakom centru ima oko 150 studenata.

U Republici Srbiji bez Kosova ne postoji fakultet na mađarskom jeziku. Izuzetno se, na molbu dekana i uz dozvolu ministra prosvjete, visoko obrazovanje na mađarskom jeziku svake godine ostvaru-

je za određene predmete na sljedećim fakultetima Sveučilišta u Novom Sadu: na Akademiji umjetnosti (svake druge godine grupa za glumu), na Ekonomskom fakultetu u Subotici (oko 700 studenata Mađara na svim godinama studija, što čini 10% ukupnog broja studenata), na Građevinskom fakultetu u Subotici (oko 100 studenata Mađara što je 20% ukupnog broja) i na Učiteljskom fakultetu u Somboru, na nastavnom odjelu u Subotici (gdje je na prvoj godini nastave slušao 31 student, na drugoj godini 25, na trećoj godini 29 i na četvrtoj godini 28 studenata). Moguće je studirati mađarski jezik i književnost na studiju mađarskog jezika i književnosti na Katedri za hungarologiju Filološkog fakulteta Sveučilišta u Beogradu, kao i na Lektoratu i Katedri za mađarski jezik i književnost Odsjeka za hungarologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Novom Sadu (prvu je godinu upisalo 20 studenata na teret proračuna Republike Srbije, uz 14 samofinancirajućih studenata). U visokoškolskim ustanovama koje financira država Srbija na materinskom jeziku, ili makar djelomično na mađarskom jeziku, školuje se ukupno 2 298 studenata Mađara na fakultetima, 844 studenata na višim školama Srbije, a 295 njih na ispostavama odjela iz Mađarske (konzultativni centri). Na osnovi empirijskih istraživanja procjenjuje se da oko 1 000 mladih studira u Mađarskoj i od njih se samo 20% namjerava vratiti u Vojvodinu (Gabrić Molnár, 2004a).

Za mađarsku se nacionalnu manjinu mora posebno naglasiti da je na području planiranja obrazovanja te njegova praćenja i evaluiranja vrlo mnogo učinilo Znanstveno društvo za hungarološka istraživanja (Magyarságkutató Tudományos Társaság) sa sjedištem u Subotici. Također valja naglasiti zalaganje Nacionalnog savjeta mađarske nacionalne manjine, koji je izabran na elektorskoj skupštini u Subotici 21. rujna 2002. godine kao prvi nacionalni savjet u Saveznoj Republici Jugoslaviji i koji je konstituiran istoga dana, za ostvarivanje prava na obrazovanje na materinskom jeziku te nacionalnomanjinske zajednice. U Subotici je 1. listopada 2006. godine počeo raditi Učiteljski fakultet, koji će zadovoljiti potrebu za obrazovanjem učitelja za tu najbrojniju nacionalnomanjinsku zajednicu. Suradnjom Nacionalnog savjeta Mađara i Hrvata u prve tri godine mandata na tom je fakultetu pla-

nirano i obrazovanje hrvatskih učitelja (što je, na žalost, nepromišljenim postupcima novih čelnika Nacionalnog savjeta hrvatske nacionalne manjine onemogućeno).

2.13. Makedonci

Makedonci, kao novonastala manjina tijekom procesa raspada bivše Jugoslavije, u Republici Srbiji bez Kosova ni na jednoj razini obrazovnog sustava nemaju organizirano obrazovanje na svom jeziku.

Makedonska je nacionalna manjina, međutim, na elektorskoj skupštini u Beogradu 11. prosinca 2004. godine izabrala svoj nacionalni savjet, koji je konstituiran 26. prosinca 2004. godine u Pančevu. Savjet se zalaže za uvođenje mogućnosti izučavanja makedonskog jezika s elementima nacionalne kulture.

2.14. Muslimani

Muslimani, kao novonastala manjina tijekom procesa raspada bivše Jugoslavije, u Republici Srbiji bez Kosova ni na jednoj razini obrazovnog sustava nemaju organizirano obrazovanje na svom jeziku. Riječ je zapravo o izjašnjavanju po inerciji, na osnovi vjerske denominacije, a ne na osnovi nacionalne pripadnosti, pa je i izjašnjavanje te skupine o materinskom jeziku vrlo heterogeno te, dosljedno tome, nema ni govora o mogućnosti posebnoga standardnog književnog jezika te skupine.

2.15. Nijemci

Nijemci u Republici Srbiji bez Kosova ni na jednoj razini obrazovnog sustava nemaju organizirano obrazovanje na svom jeziku. Njemački se jezik, međutim, izučava kao strani svjetski jezik u mnogim osnovnim i srednjim školama. Postoji i vrlo razgranana mogućnost studiranja njemačkog jezika i književnosti: na studiju njemačkog jezika i književnosti na Katedri za germanistiku Filološkog fakulteta Sveučilišta u Beogradu, na Lektoratu i Katedri za njemački jezik i književnost Odsjeka za germanistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Novom Sadu, na Studijskoj grupi za njemački jezik i književnost Filološko-umjetničkog fakulteta Sveučilišta u Kragujevcu i na Studiju njemačkog jezika i književnosti u sklopu Smjera za europske jezike, Od-

sjeka za filologiju Fakulteta humanističkih nauka Sveučilišta u Novom Pazaru (koji još uvijek nema dozvolu za rad jer nije prošao odgovarajuću akreditacijsku proceduru).

2.16. Romi

Romi su vrlo stara, brojna, ali i vrlo specifična nacionalnomanjinska zajednica u Republici Srbiji bez Kosova. Pripadnici te zajednice, za razliku od ostalih manjinskih zajednica, muku muče s najelementarnijim socijalno-ekonomskim i iz toga proizašlim društvenostatusnim, pa čak i egzistencijalnim problemima. Tu manjinsku zajednicu jednako teško pogađaju predrasude pripadnika ostalih nacionalnih zajednica, kao i nezaposlenost, siromaštvo, nepismenost i time nezavidan položaj na margini društva.

Predškolski odgoj i obrazovanje na romskom jeziku stječe samo 36 djece u jednoj predškolskoj ustanovi u općini Sombor, i to u dvije odgojne grupe, a dvojezičnim programom odgojno-obrazovnog rada (na srpskome i romskom jeziku) obuhvaćeno je 20 djece u jednoj predškolskoj ustanovi, također u općini Sombor, u jednoj odgojnoj grupi. Dakle, ta brojna manjinska zajednica samo 50-ak svojih mališana odgaja i obrazuje u sustavu predškolskog odgoja i obrazovanja u Republici Srbiji bez Kosova.

U sustavu osnovnog obrazovanja i odgoja ne postoji nastava na materinskom jeziku Roma u Republici Srbiji bez Kosova. Postoji samo mogućnost izučavanja predmeta romski jezik s elementima nacionalne kulture za učenike romske nacionalnosti koji nastavu pretežno pohađaju na srpskom nastavnom jeziku. Tim oblikom nastave obuhvaćeno je oko 1 500 učenika romske nacionalnosti u oko 120 odjela i 43 osnovne škole (sve na području AP Vojvodine). Pohađanje tog predmeta rapidno raste kako po broju učenika, tako i po obuhvaćenim općinama i školama.

Na temelju prethodnih podataka može se zaključiti da ne postoji obrazovanje na romskom jeziku ni na srednjoj, ni na višoj, ni na visokoškolskoj razini obrazovnog sustava. Ne postoji ni mogućnost učenja romskog jezika i književnosti jer ne postoji ni katedra za izučavanje jezika i književnosti te manjine ni na jednom visokoškolskom učilištu u Republici Srbiji bez Kosova. To vjerojatno nije po-

sljedica nepostojanja spremnosti za to od državnih visokih učilišta, koliko problema neriješenog pitanja usuglašavanja standardnoga književnog jezika te brojne nacionalne manjine koja živi i u mnogim drugim državama Europe.

Romska je nacionalna manjina u Beogradu 24. svibnja 2003. godine na elektorskoj skupštini izabrala svoj nacionalni savjet, koji je konstituiran 27. lipnja 2003. godine u Nišu. Nacionalni savjet Roma dosljedno se zalaže za ostvarivanje prava ukrajinske manjine na obrazovanje na materinskom jeziku.

2.17. Rumunji

Rumunji imaju predškolski odgoj i obrazovanje na materinskom jeziku u Republici Srbiji bez Kosova u šest predškolskih ustanova u jednako toliko općina i 13 odgojnih grupa, koje obuhvaćaju 197 djece. Dvojezični program odgojno-obrazovnog rada (na srpskome i rumunjskom jeziku) ostvarivao se u dvije predškolske ustanove u općinama Alibunar i Vršac, odnosno u tri odgojne grupe, čime je bilo obuhvaćeno 45 mališana. Dakle, u Republici Srbiji bez Kosova predškolskim je odgojem i obrazovanjem na rumunjskom jeziku obuhvaćeno 242 djece.

Nastava na rumunjskom jeziku u redovitim osnovnim školama održava se u devet općina (sve su u AP Vojvodini), u 18 osnovnih škola i u 14 izdvojenih odjela. Nastavom na rumunjskom jeziku obuhvaćena su 1 523 učenika svih osam razreda koji su raspoređeni u ukupno 94 odjela, što znači da prosječan broj učenika u odjelima koji nastavu slušaju na rumunjskom nastavnom jeziku iznosi približno 16. Izborna nastava predmeta rumunjski jezik s elementima nacionalne kulture za učenike rumunjske nacionalnosti, koji su nastavu pohađali na srpskom jeziku, po dva sata u tjednu, ostvaruje se u pet općina (Kovačica, Pančevo, Plandište, Sečanj i Zrenjanin) u šest osnovnih škola. Od ukupno 974 učenika rumunjske nacionalnosti koji su nastavu pohađali na srpskom jeziku, rumunjski jezik s elementima nacionalne kulture učila su 204 učenika, što iznosi 20,94%.

Srednje obrazovanje i odgoj na rumunjskom jeziku organizirano je u gimnaziji u Vršcu i u Ekonomsko-trgovinskoj školi u Alibunaru (dakle, u dvije općine) za ukupno 187 učenika u osam odjela,

u kojima je prosječan broj učenika po odjelu oko 23. Nažalost, nije bilo moguće prikupiti točne podatke o broju općina, škola, odjela i učenika rumunjske nacionalnosti koji nastavu pohađaju na srpskom jeziku, a slušaju predmet rumunjski jezik s elementima nacionalne kulture, što nam ostavlja mogućnost da zaključimo kako takav interes nije još dovoljno velik, iako postoje sve pretpostavke za to.

Više obrazovanje na srpskome i rumunjskom jeziku stječe se na Višoj školi za obrazovanje odgajatelja u Vršcu (na rumunjskom jeziku na prvoj godini nastavu su slušala 22 studenta, a na drugoj 16). Dakle, više obrazovanje na rumunjskom jeziku u Republici Srbiji sjecalo je 38 studenata rumunjske nacionalnosti.

Kada je riječ o visokom obrazovanju na rumunjskom jeziku, ono se ostvaruje samo u sklopu studija rumunjskog jezika i književnosti na Katedri za romanistiku Filološkog fakulteta Sveučilišta u Beogradu te na Lektoratu i Katedri za rumunjski jezik i književnost Odsjeka za rumunjistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Novom Sadu.

Rumunjska je nacionalna manjina u Vršcu 7. prosinca 2002. godine na elektorskoj skupštini izabrala svoj nacionalni savjet, koji je konstituiran 9. siječnja 2003. godine, također u Vršcu. Sastav prvoga nacionalnog savjeta zamijenjen je novim na elektorskoj skupštini održanoj 4. rujna 2004. godine. Novi je sastav konstituiran također u Vršcu 7. rujna 2004. Nacionalni savjet Rumunja dosljedno se zalaže za ostvarivanje prava rumunjske manjine na obrazovanje na materinskom jeziku.

2.18. Rusi

Ni Rusi u Republici Srbiji bez Kosova nemaju organizirano obrazovanje na svom jeziku ni na jednoj razini obrazovnog sustava. Ruski se jezik, međutim, može izučavati kao strani svjetski jezik u određenom broju osnovnih i srednjih škola. Postoji i mogućnost studija ruskog jezika i književnosti u sklopu studija ruskog jezika i književnosti na Katedri za slavistiku Filološkog fakulteta Sveučilišta u Beogradu, na Lektoratu i Katedri za ruski jezik i književnost Odsjeka za slavistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Novom Sadu i u sklopu Studijske grupe za ruski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Nišu.

2.19. Rusini

Rusini u Republici Srbiji bez Kosova imaju predškolski odgoj i obrazovanje na materinskom jeziku u četiri predškolske ustanove u jednako toliko općina, i to u devet odgojnih grupa, kojima je obuhvaćeno 182 djece.

Nastava na rusinskom jeziku u redovitim se osnovnim školama održava u tri općine (sve su u AP Vojvodini), u tri osnovne škole u 37 odjela, a njome su obuhvaćena 693 učenika, a dvojezična se nastava održavala u jednoj općini (Žabalj) i obuhvaćala je 42 učenika. Dakle, nastavom na rusinskom jeziku obuhvaćeno je 735 učenika svih osam razreda, raspoređenih u ukupno 39 odjela, što znači da prosječan broj učenika u odjelima koji nastavu slušaju na rusinskom jeziku približno iznosi 19. Nastavom za učenike ometene u razvoju obuhvaćeno je 11 učenika u jednoj školi. Izborna nastava predmeta rusinski jezik s elementima nacionalne kulture za učenike rusinske nacionalnosti, koji su nastavu pohađali na srpskom jeziku, po dva sata u tjednu, ostvaruje se u sedam općina (Bačka Topola, Kula, Novi Sad, Pančevo, Šid, Vrbas i Žabalj) u 22 osnovne škole. Od ukupno 639 učenika rusinske nacionalnosti koji su nastavu pohađali na srpskom jeziku rusinski je jezik s elementima nacionalne kulture učilo 326 učenika, što iznosi 51,02%.

Srednje obrazovanje i odgoj na rusinskom jeziku organizirano je u jednoj jedinjoj srednjoj školi – u gimnaziji u Ruskom Krsturu (općina Kula) za ukupno 67 učenika u četiri odjela u kojima je prosječan broj učenika u odjelu oko 17. Nažalost, ni za tu manjinu nije bilo moguće prikupiti točne podatke o broju općina, škola, odjela i učenika rusinske nacionalnosti koji nastavu pohađaju na srpskom jeziku, a slušaju predmet rusinski jezik s elementima nacionalne kulture.

Više obrazovanje na rusinskom jeziku ne postoji u Republici Srbiji bez Kosova, a nastava na visokom obrazovanju na rusinskom jeziku ostvaruje se samo u sklopu Lektorata i Katedre za rusinski jezik i književnost Odsjeka za rusinistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Novom Sadu.

Rusinska je nacionalna manjina u Novom Sadu 2. studenoga 2002. godine na elektorskoj skupštini izabrala svoj nacionalni savjet, koji je konstituiran 14. prosinca 2002. godine, također u Novom Sa-

du. Sastav prvoga nacionalnog savjeta zamijenjen je novim na elektorskoj skupštini održanoj 30. listopada 2004. godine u Ruskom Krsturu. Nacionalni savjet Rusina dosljedno se zalaže za ostvarivanje prava rusinske manjine na obrazovanje na materinskom jeziku.

2.20. Slovaci

Slovaci na svom materinskom jeziku imaju predškolski odgoj i obrazovanje u Republici Srbiji bez Kosova u osam predškolskih ustanova u jednako toliko općina u 35 odgojnih grupa, koje obuhvaćaju 841 dijete. Dvojezični program odgojno-obrazovanog rada (na srpskome i slovačkom jeziku) ostvarivao se u dvije predškolske ustanove u općinama Odžaci i Pančevo, odnosno u dvije odgojne grupe, čime je bilo obuhvaćeno 31 dijete. Dakle, u Republici Srbiji bez Kosova predškolskim odgojem i obrazovanjem na slovačkom jeziku ukupno je obuhvaćeno 872 djece.

Nastava na slovačkom jeziku u redovitim se osnovnim školama održava u 13 općina (sve su u AP Vojvodini), u 18 osnovnih škola i u dva izdvojenja odjela. Nastavom na slovačkom jeziku obuhvaćena su 3 382 učenika svih osam razreda raspoređenih u ukupno 170 odjela, što znači da je prosječan broj učenika u odjelima koji nastavu slušaju na slovačkom nastavnom jeziku približno 20. Dvojezična nastava (na srpskome i slovačkom jeziku) održavala se u općini Bačka Palanka za 34 učenika. Osnovnu školu za učenike ometene u razvoju na slovačkom jeziku pohađalo je šest učenika u jednoj specijalnoj školi i 40 učenika u odjelima pri tri redovite osnovne škole u tri općine. Dakle, osnovnim obrazovanjem na slovačkom jeziku u Republici Srbiji bez Kosova obuhvaćena su ukupno 3462 učenika. Izborna nastava predmeta slovački jezik s elementima nacionalne kulture za učenike slovačke nacionalnosti, koji su nastavu pohađali na srpskom jeziku, po dva sata u tjednu, ostvaruje se u 14 općina (Bačka Palanka, Bačka Topola, Bački Petrovac, Beočin, Čoka, Inđija, Kovačica, Novi Sad, Odžaci, Pančevo, Plandište, Šid, Vrbas i Zrenjanin) u 36 osnovnih škola. Od ukupno 1 225 učenika slovačke nacionalnosti koji su nastavu pohađali na srpskom jeziku, slo-

vački jezik s elementima nacionalne kulture učilo je 677 učenika, što iznosi 55,26%.

Srednje obrazovanje i odgoj na slovačkom jeziku organizirano je u dvije gimnazije, u Bačkom Petrovcu i u Kovačici (dakle, u dvije općine) za ukupno 342 učenika u 13 odjela, u kojima je prosječan broj učenika po odjelu 26. Izborni predmet slovački jezik s elementima nacionalne kulture ostvaruje se u dvije općine (Bačka Palanka – 34 i Stara Pazova – 102 učenika), za ukupno 136 učenika.

U Republici Srbiji bez Kosova ne postoji više obrazovanje na slovačkom jeziku.

Kada je riječ o visokom obrazovanju na slovačkom jeziku, ono se ostvaruje na nastavnom odjelu u Bačkom Petrovcu, jedinice Učiteljskog fakulteta iz Sombora, koji djeluje u sastavu Sveučilišta u Novom Sadu, a studij slovačkog jezika i književnosti moguć je na Katedri za slavistiku Filološkog fakulteta Sveučilišta u Beogradu i na Lektoratu i Katedri za slovački jezik i književnost Odsjeka za slovakistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Novom Sadu.

Slovačka je nacionalna manjina u Novom Sadu 18. siječnja 2003. godine na elektorskoj skupštini izabrala svoj nacionalni savjet, koji je konstituiran u dvije sesije konstitutivne sjednice: I. dio konstituiran je 4. travnja 2003. u Staroj Pazovi, a II. dio 16. svibnja 2003. u Kovačici. Nacionalni savjet Slovaka dosljedno se zalaže za ostvarivanje prava slovačke manjine na obrazovanje na materinskom jeziku.

2.21. Slovenci

Slovenci, kao novonastala manjina tijekom procesa raspada bivše Jugoslavije, u Republici Srbiji bez Kosova nemaju organizirano obrazovanje na svom jeziku ni na jednoj razini obrazovnog sustava.

2.22. Šokci

Šokci, također kao tzv. nova nacionalna manjina (uvrštena u popis tek 1991. godine), nemaju organizirano obrazovanje na svom jeziku ni na jednoj razini obrazovnog sustava Republike Srbije bez Kosova. Prijeporno je, kao i za Bunjevce, postojanje standardnog književnog jezika te manjine jer je zapravo šokačka ikavica također jedno od narječja hrvatskog jezika (inače slavonske Hrvate među hrvatskim granama nazivaju Šokcima, o čemu svjedoče brojne pjesme i mnoge druge etnokulturne činjenice).

Zapravo ne postoji katedra za izučavanje jezika te manjine ni na jednom visokoškolskom učilištu u Republici Srbiji bez Kosova. Treba, doduše, reći da su pripadnici te manjine odustali od lokalne posebnosti u izražavanju identiteta jer nijedna kulturno-prosvjetna ni druga organizacija te skupine hrvatskog naroda više ne naglašava svoju posebnost. Moguća su još samo daljnja ustrajavanja u posebnosti na razini osobnog izbora i opredjeljenja.

2.23. Turci

Ni Turci u Republici Srbiji bez Kosova nemaju organizirano obrazovanje na svom jeziku ni na jednoj razini obrazovnog sustava. Postoji, međutim, studij turskog jezika i književnosti na Katedri za orijentalnu filologiju Filološkog fakulteta Sveučilišta u Beogradu, a turski se jezik i književnost mogu studirati i u sklopu smjera za orijentalne jezike Odsjeka za filologiju Fakulteta humanističkih nauka Sveučilišta u Novom Pazaru (koji još uvijek nema dozvolu za rad jer nije prošao odgovarajuću akreditacijsku proceduru).

2.24. Ukrajinci

Ukrajinci zasada u Republici Srbiji bez Kosova nemaju predškolski odgoj i obrazovanje na svom materinskom jeziku.

Ne postoji ni osnovno obrazovanje na ukrajinskom jeziku, ali u pet općina – u Budisavi u jednoj školi, u Kuli u dvije škole, u Novom Sadu u jednoj školi, u Srijemskoj Mitrovici u dvije škole i u Vrbasu u dvije škole, dakle ukupno u osam škola postoji izborni predmet ukrajinski jezik s elementima nacionalne kulture, koji se održava u odjelima od I. i II. razreda osnovne škole, a ukupno ga pohađa 110 učenika.

Na srednjem stupnju također ne postoji obrazovanje na ukrajinskom jeziku.

Ne postoji, dosljedno prethodnom činjeničnom stanju, ni više ni visoko obrazovanje na ukrajinskom jeziku, ali postoji studij ukrajinskog jezika i književnosti na Katedri za slavistiku Filološkog fakulteta Sveučilišta u Beogradu.

Ukrajinska je nacionalna manjina u Kuli 15. svibnja 2003. godine na elektorskoj skupštini izabrala svoj nacionalni savjet, koji je konstituiran 9. lipnja 2003. godine u Novom Sadu. Nacionalni sa-

vjet Ukrajinaca dosljedno se zalaže za ostvarivanje prava ukrajinske manjine na obrazovanje na materinskom jeziku. Već osam godina njeguje se tradicija tzv. ljetnih škola ukrajinskog jezika, koje se izmjenično organiziraju u mjestima u Vojvodini, ali i u Republici Ukrajini.

2.25. Vlasi

Ni Vlasi u Republici Srbiji bez Kosova nemaju organizirano obrazovanje na svom jeziku ni na jednoj razini obrazovnog sustava. Prijeporno je i postojanje standardnoga književnog jezika te manjine, što također dodatno opterećuje već i samu mogućnost rješavanja ukupne obrazovne problematike te manjinske zajednice. Zapravo ne postoji ni katedra za izučavanje jezika te manjine ni na jednom visokoškolskom učilištu u Republici Srbiji bez Kosova.

2.26. Židovi

I, na kraju, ni Židovi u Republici Srbiji bez Kosova nemaju organizirano obrazovanje na svom jeziku ni na jednoj razini obrazovnog sustava.

3. Problemi u obrazovanju na jezicima manjina u Republici Srbiji

Govoreći o problemima manjinskog obrazovanja u Republici Srbiji bez Kosova, nužno se najprije osvrnuti na konkretni društveno-politički kontekst unutar kojega se to obrazovanje trenutačno ostvaruje. Obrazovanje u cjelini, pa i ono na manjinskim jezicima, danas se u Republici Srbiji provodi u opterećenom društvenom kontekstu, koji uvelike determinira politička kriza, što se nužno prenosi na cijelo društvo i na svaki njegov pojedini segment. Republika Srbija, u kojoj je više od deset godina na vlasti bio autoritarni politički režim, režim čijim se nekim eksponentima danas sudi za ratne zločine i zločine protiv čovječnosti, nužno se našla pred potrebom suočavanja s vlastitom prošlošću i prihvatanjem odgovornosti koja iz toga proizlazi, ako ni zbog čega drugog, onda zato što je bivši režim aktivno kršio ljudska prava. To je, naravno, ostavilo traga i na međunarodnim odnosima. Ipak, danas se proces obrazovanja na jezicima manjina, koji se

vrlo teško može odvojiti od ukupnih međunarodnih odnosa, ostvaruje u društvu koje čini određene napore u smjeru raskida s prijašnjom praksom, i koje je dosta toga uradilo za izmjenu pravne regulative na području obrazovanja, koje aktivno izgrađuje drugačiju manjinsku politiku i koje šalje snažne poruke da je službena politika Republike Srbije politika uključivanja u europske integracije, i to je ono što u kontekstu ukupne društvene situacije ohrabruje.

Nadalje, u tijeku je proces reforme obrazovanja na svim razinama i u svim područjima. Poznato je i to da je obrazovni sustav jedan od najvećih i ujedno najsloženijih sustava u svakoj državi, osim zdravstvenoga i pravosudnoga, te da se oni teško i dugo reformiraju. To su državni sustavi koji su veliki i inertni, ali za razliku od drugih, obrazovanje je i najosjetljivije. Naravno, zato što putem obrazovanja svaka država ili, bolje rečeno, svaka vlast izgrađuje individu prema svojim očekivanjima i uopće svojim poželjnim projekcijama. Ništa u tome ne iznenađuje – tako je bilo još u demokracijama antičkih civilizacija. U određenje poželjnoga, dakle, ne pripadaju samo količina znanja koja se mora usvojiti ili postizanje određenih kompetencija odnosno usvajanja određenog pogleda na svijet, nego i pitanje nacionalnog identiteta. Upravo zato, čini se, i imamo problema, koji se onda posebno, i nekako jače, odražavaju na manjinske zajednice. Svako obrazovanje, naime, nosi i sebi snažan državno-nacionalni moment. Prema T. Žigmanovu (1999), “proizvod” ili “ishod” procesa obrazovanja jest društveno poželjna individua, a ona često odgovara perspektivi koju ima većinska zajednica. Zato država ili reprezentanti države, osobito one totalitarne i autoritarne provenijencije, probleme iz područja obrazovanja vrlo oprezno prepuštaju drugima, pa i svojim građanima manjinskih identiteta. No trenutačno nije tako jer predstavnici države iskazuju spremnost da u proces reformi aktivno uključe i predstavnike manjina.

Reformski će zahvati prije ili kasnije afirmirati ulogu nastavnika u nastavnom procesu, koja se mora osnažiti za te drugačije, suvremene, današnjici prikladnije oblike izvođenja nastave. Ujedno, neki će se prosvjetni djelatnici morati i senzibilizirati za pozitivan prihvata ideje obrazovanja na jezicima ma-

njina, jer se iskazivala određena nesnošljivost spram svojih kolega koji su održavali nastavu na manjinskim jezicima. Stoga bi se moralo jasno definirati što je uloga različitih segmenata i razina države, koji se onda moraju poštovati. Također se mora točno odrediti što je uloga i funkcija manjinskih institucija i organizacija. Neke su manjinske institucije preslabe, često su razjedinjene, dok je, primjerice, u mađarskoj nacionalnoj manjini prejak utjecaj političkih organizacija, a preslab utjecaj civilnih i, što je ipak važnije, strukovnih organizacija. Sigurno je da velik dio problema u reformi obrazovanja na manjinskim jezicima proistječe upravo iz toga.

Katkad se zaista čini da razvoju pretpostavki za obrazovanje na jezicima manjina veće zapreke stvaraju sami pripadnici manjina, a ne inertnost države ili nespremnost za otvaranje mogućnosti obrazovanja manjina od institucija većinskog naroda. Katkad je i te kako jaka nazočnost etnobiznismena, tog novog soja ljudi koji su u danom trenutku iskočili i zauzeli ključne pozicije u najvažnijim institucijama i organizacijama manjinskih zajednica, a nažalost, gotovo je po pravilu riječ o nekompetentnim kadrovima, koji ne samo da nisu sposobni istražiti i elaborirati stvarno stanje u kojemu se manjinska zajednica nalazi ni projektirati i trasirati moguća rješenja, već često iskazuju i visok stupanj arogancije i autarkičnosti, čime na najneposredniji način nanose štetu upravo onoj zajednici koju predstavljaju i od koje godinama unosno žive.

Takvi bremeniti, pokatkad čak i klansko-rodovski odnosi s ponekim primjesama i nepotizma prenijele su se, nažalost, i na nacionalne savjete. Već na elektorskim skupštinama mogle su se zapaziti ozbiljne doze nedemokratskih pristupa i postupanja, a to se nadalje sasvim zorno moglo pratiti i na konstitutivnim sjednicama, pa i u kasnijem radu tih konzultativnih predstavničkih tijela, tako da je dolazilo do tolikog zaoštavanja situacija koje su rezultirale čak i izvanrednim elektorskim skupštinama. To, naravno, ni izbliza ne znači da je u onih savjeta u kojih još nije došlo do izvanredne elektorske skupštine situacija imalo bolja. Ponajprije, u nedostatku presedana poneki su ambiciozni dužnosnici uvelike prekoračili kompetencije tih tijela. Ilustrativno je promišljanje Z. Spevaka (2003), koji kaže: "Istini za volju, čitava stvar oko nacionalnih saveta od počet-

ka nije išla najbolje. Elektorski sistem izbora ostavio je mogućnost stalnog dovođenja u pitanje legitimacijske osnove ovih bez sumnje izuzetno značajnih, reprezentativnih, centralnih i krovnih tela kulturne autonomije manjina. U celom zamešateljstvu oko prenošenja osnivačkih prava (nad manjinskim medijima) najveća šteta je zapravo ta, što su se nacionalni saveti nekih manjina iskompromitovali svojom arivističkom nestrpljivošću da počnu da 'vrše vlast' (a to se, naravno, ogleda u sladostrasnom i bespoštednom kadriranju). To može da ima dalekosežne nepovoljne posledice po te manjine, koje su ionako u teškom položaju. Branioци *statusa quo* su taj vulgarni nastup pojedinih nacionalnih saveta, odnosno pojedinih njihovih rukovodilaca zatim iskoristili kako bi doveli u pitanje samu ideju nacionalnih saveta." Naravno, ima i primjera vrlo odgovornog i kompetentnog, čak inventivnog pristupa u radu pojedinih nacionalnih savjeta, posebno kada je riječ o problematici obrazovanja.

Konačno, govoreći o problemima manjinskog obrazovanja u Republici Srbiji, nakon globalnog sagledavanja problema društvenog konteksta, kao i nakon konstatiranja da je i cjelokupni obrazovni sustav države, dakle većinskog naroda, bremenit problemima, valja prijeći i na konkretiziranje problema u obrazovanju i nastavi. Postoji najmanje sljedećih pet temeljnih problema u obrazovanju na jezicima nacionalnih manjina.

3.1. Nepostojanje podsustavnog centra za razvoj, koordinaciju i praćenje obrazovanja na jezicima manjina

U svakodnevnoj praksi uočen je nedostatak centra u kojemu bi se vodila sustavna briga o uspostavljanju, razvoju, unapređivanju i praćenju cjelokupnog podsustava obrazovanja na jezicima manjina u Republici Srbiji bez Kosova. Zbog nepostojanja takvog centra postojeća sustavna tijela Ministarstva prosvjete i sporta Republike Srbije – od okružnih školskih uprava, preko općinskih prosvjetnih uprava, pa do školskih uprava, problematiku obrazovanja na jezicima manjina (a iz svega prethodnoga je više nego bjelodano da je ona izuzetno složena) rješavaju *ad hoc*, znači prije svega neujednačeno, i počesto bez odgovarajućih kriterija postupanja i mjerala učinkovitosti ili mogućih posljedica. Od brige

za prijavljivanje, upisivanje, pohađanje nastave na materinskom jeziku, do planiranja, usavršavanja i praćenja odgovarajućih stručnih kadrova koji će održavati nastavu na jezicima manjina, do koordinacije s odgovarajućim lektoratima ili katedrama, zatim do planiranja, organizacije i tiskanja odgovarajućih formulara radi vođenja pedagoške dokumentacije i izdavanje javnih isprava za pripadnike manjina koji obrazovanje stječu na materinskom jeziku, pa do izrade sustava vrednovanja i nagrađivanja rada nastavnika koji nastavu izvode na jeziku manjine a dokumentaciju vode dvojezično (što pretpostavlja dvostruko više posla u usporedbi s nastavnicima koji nastavu izvode na jeziku većinskog naroda), nadalje, do izrade elaborata i projekata za što racionalnije mreže obrazovanja na jezicima manjina, do suradnje s prosvjetnim vlastima država koje su matične nacionalnim manjinama u Republici Srbiji bez Kosova, i još mnogo toga što je nužno a što se zasad rješava neadekvatno ili često nikako. Već su o toj temi vođeni razgovori u Ministarstvu prosvjete i sporta Republike Srbije, i dojam je da postoji spremnost da se za tu objektivnu potrebu što prije pronađe rješenje.

3.2. Problem nepostojanja stručnog osoblja za obrazovanje na jezicima manjina

Kao što je također vidljivo iz prethodnog poglavlja, ne postoji školovanje za predmetnu nastavu na jezicima nacionalnih manjina, štoviše, ne postoje ni lektorati, ili ih nema u primjerenom broju na fakultetima, gdje se školuju učitelji predmetne nastave. Dakle, budući da ne postoji adekvatno školovanje stručnjaka za predmetnu nastavu na jezicima manjina, a ne postoje još uhodani putovi sporazumijevanja o kadrovskoj suradnji s matičnim državama, ne osiguravaju se ni osnovni preduvjeti za kvalitetu obrazovanja, što se ogleda u velikom nedostatku stručnoga nastavnog osoblja za izvođenje nastave na jezicima manjina. (Primjera radi, u Subotici, gdje je krenula i nastava na hrvatskom jeziku i gdje postoji velik interes za učenje hrvatskog jezika s elementima nacionalne kulture ne samo u osnovnim, već i u srednjim školama, nema nijednog profesora hrvatskog jezika i književnosti!)

3.3. Problem nepostojanja udžbenika na jezicima manjina i problem udžbenika čiji dijelovi nastavnih sadržaja vrijeđaju pripadnike nekih nacionalnih manjina

Udžbenici (osim za materinski jezik i jezik nacionalne manjine s elementima nacionalne kulture) pišu se na srpskom jeziku i prevode se. Prevođenje za mlađe učenike vrlo je zahtjevan posao. Čak i ako prevoditelj dobije sjajan, stručno, pedagoški, psihološki, metodički i jezično vrlo dobar udžbenik, ali on ima nedostataka, prijevod će ih samo povećati. Prilikom pisanja udžbenika autori obično ne vode brigu o tome za koga sve pišu udžbenik, pa vrlo često nastaju tekstovi i situacije koji su nekom manjinskom jeziku ili sredini i kulturi vrlo strani, katkad čak i uvredljivi (primjerice, u udžbeniku matematike može se pročitati da netko u kupuje 2 kg svinjetine. Ako se taj udžbenik daje na upotrebu npr. Bošnjacima, onda je to problem). Dakle, udžbenici za sve predmete obvezno bi se trebali pisati na jeziku manjine, tj. autor udžbenika treba razmišljati i pisati na onom jeziku na kojemu će učenik iz tog udžbenika učiti.

Institut za pedagoška istraživanja sustavno je pregledao sve udžbenike i sadržaje u njima te našao prilično velik broj stavova i tvrdnji koji vrijeđaju pojedine nacionalne manjine. Dobra bi praksa bila kada bi se to i dalje sustavno radilo, jer bi se preventivno uklonili mnogi kasniji nepotrebni problemi, koji često i nisu izraz želje da se drugoga povrijedi, već rezultat neznanja ili neinformiranosti (Petrović, 1998).

3.4. Nedovoljna mreža obrazovnih ustanova

Nedovoljno je razvijena mreža predškolskih ustanova i, posebno, srednjih škola u kojima se može početi, odnosno nastaviti obrazovanje na materinskom jeziku za pripadnike manjina. To je vrlo ozbiljan i relevantan problem pri odluci o izboru jezika za osnovno obrazovanje (školovanje), premda treba imati na umu i činjenicu da su pripadnici mnogih manjina vrlo disperzirani na većem prostoru, pa je njihovo uključivanje u obrazovanje na vlastitom jeziku i time dodatno opterećeno. Moguće je i za to pronaći odgovarajuća rješenja po uzoru na slične sredine i nacionalne populacije u drugim državama.

3.5. Problem nastave u malim odjelima

Kao što je već rečeno, mnoge su manjinske zajednice vrlo raštrkane, i to redovito rezultira stvaranjem malih odjela. Taj se problem pojavljuje u školama u kojima se većina učenika školuje na jeziku većinskog naroda, a vrlo je malo prijavljenih za školovanje na nekom jeziku manjine. Katkad se taj problem pojavljuje i u svojoj inverziji, odnosno problem su mali srpski odjeli u sredinama gdje su većina pripadnici manjinskih zajednica.

Mali se odjeli još dodatno osipaju, pa dolazi do sažimanja, odnosno stvaranja tzv. kombiniranih odjela. S pedagoško-psihološkog i s didaktičko-metodičkog gledišta, rad je u tim odjelima (bilo da su maleni ili kombinirani) otežan i u svakom slučaju problematičan. Rad u malim odjelima će, što je logično, osim već spomenutih, povući i niz problema kao što su problem nesigurnosti održavanja takvih odjela, njihova nestabilnost, što je problem za učenike, ali i za nastavnike jer ne ulijeva povjerenje u neku perspektivu, zatim česte pritužbe roditelja da se učenici u malim odjelima, gdje manjina čini samo vrlo mali broj ukupnih učenika, osjećaju ugroženima od velike većine u školi. Nadalje, treba spomenuti problem socijalizacije učenika u malim odjelima, a može se istaknuti i problem kvalitete nastave u takvim odjelima. Naime, premda bi bilo logično da se u njima nastavnik može mnogo više posvetiti svojim učenicima, ipak dolazi do određenoga psihološkog prezasićenja, što uzrokuje apatiju i nastavnika i učenika. Konačno, ali nikako ne kao manje važno, treba spomenuti problem nepostojanja ili nemogućnosti uspostavljanja pravoga natjecateljskog duha, koji se u većim kolektivima prirodno stvara, samo ga i u njima treba pedagoški usmjeravati i pratiti, pokatkad i poticati.

Eto, bez pretenzije da ovo bude katalog problema, izneseni su neki problemi čija bi rješenja bilo dobro što brže pronaći i poraditi na njima radi općeg dobra i daljnjeg razvijanja duha ravnopravnosti i tolerancije u obrazovnom sustavu Republike Srbije.

4. Mogući modeli obrazovanja na jezicima manjina u Republici Srbiji

Postavlja se temeljno pitanje, koje glasi: Je li moguće stvoriti jedinstveni odgojno-obrazovni model za manjinsko obrazovanje? Je li moguće imati isti podsustav za, na primjer, mađarsku zajednicu koja ima gotovo 300 000 ljudi, i za ukrajinsku, koja ima nešto više od 5 000, ili pak za romsku, koja ima nešto više od 100 000 ljudi, ali nema kapaciteta i ljudskih resursa te je u sasvim drugačijoj poziciji. Drugim riječima, pitamo se moramo li zbog toga unutar manjinskog obrazovanja izgrađivati unificirajuće ili pak disperzivne modele; npr. jedan za one koji obrazovanje već imaju, a drugi za romsku, bošnjačku ili hrvatsku zajednicu, koje tek sada ulaze u proces obrazovanja na vlastitom jeziku, pa nemaju onu sustavnu inerciju kao druge, tzv. stare i već tradicionalno uređene manjine, koje su i bivšoj Jugoslaviji služile kao legitimacija visokoostvarenih prava na obrazovanje, informiranje, kulturu i upotrebu jezika. Jednostavno, pitamo se koji su to zajednički elementi u obrazovanju na jezicima manjina ako se trebaju graditi disperzivni modeli, te što su onda zajednički, a što posebni elementi. To je potrebno utvrditi i zbog toga što se zalaganje za manjinsko obrazovanje mora provesti solidarno. Moramo, naime, konstatirati da se zalaganja za obrazovanje na jezicima manjina često poduzimaju odvojeno. Recimo, nitko nije reagirao na to što je (premda je to možda drugo pitanje, ali ga treba spomenuti jer je također dio identitetskog problema) izostalo vjersko obrazovanje na rumunjskom jeziku, nitko od predstavnika drugih manjinskih zajednica nije iskazao protest. Ili, ako se pojave određene inicijative Roma, obično izostane solidarno zalaganje predstavnika drugih manjina da se te inicijative podrže. Kao da je na djelu unilateralan pristup: svatko gleda da u danom trenutku riješi svoj problem, a da se problemi koje imaju druge manjine prepuštaju njihovim inicijativama, njihovu lobiranju. Sve je to važno imati na umu, kada se bude izrađivala strategija, jer je jedino prihvatljivo rješenje napraviti je tako da to bude strategija obrazovanja na jezicima manjina, a ne strategija obrazovanja na određenom jeziku manjine, koji će onda rješavati samo određenu vrstu problema za određenu vrstu jezika na

kojemu se nastava izvodi, tj. samo pitanja koja su bitna za jednu manjinu. Postoji opravdana bojazan da će, ako bude tako, budućnost obrazovanja na jezicima manjina biti vrlo problematična.

Formalna rasprava o tome još nije počela niti su službena tijela iznijela ikakve modele ili prijedloge vezane za to pitanje. Međutim, praćenjem prijedloga o kojima u javnosti raspravljaju stručna udruženja, civilne organizacije i istaknuti pojedinci mogu se razabrati tri osnovne grupe, tri opća modela (Spevak, 2003).

Jedan model mogao bi se nazvati programskom samostalnošću nastave na manjinskim jezicima. Taj model podrazumijeva da u sustavu škola uglavnom sve ostane kao što je bilo do sada, samo da se oni nastavni sadržaji pojedinih predmeta koji su vezani za nacionalni identitet pojedinih nacionalnih manjinskih zajednica ili za jezik, kulturu itd. donose kao programi ili dijelovi programa samih nacionalnih zajednica. Predviđa se mogućnost da pojedine dijelove nastavnih programa nacionalne zajednice donose same.

Druga grupa prijedloga i modela mogla bi se svrstati u organizacijsku i programsku samostalnost nastave na jezicima nacionalnomanjinskih zajednica. Taj sustav osim programske samostalnosti ima još jednu dodatnu komponentu koja bi značila da dio škole što ga čine odjeli i nastavnici koji rade u odjelima s jednim manjinskim jezikom čine posebno nastavničko vijeće, koje prati i brine se o izvodeњу nastave na manjinskom jeziku, o unapređenju te nastave, o slobodnim aktivnostima, odnosno o svim problemima vezanima za nastavu na jeziku nacionalne manjine.

Treća grupa prijedloga uzima u obzir načela odvojenih institucija. Ti prijedlozi, tj. modeli, zapravo se zalažu za posebne jednojezične škole. Prema tom načelu, dijelovi škola koji rade na jednom jeziku narodnosti trebali bi formirati zasebnu školu i time ostvariti ne samo organizacijsku i programsku samostalnost, već stvarnu punu školsku samostalnost.

Svi ti modeli, naravno, imaju dobre, ali i loše strane te neke problematične elemente o kojima treba do kraja promisliti prije nego što se opredijelimo za bilo koji od tih modela. Možda će u raspravi biti i nekih novih modela. Čini se da u Vojvodini zbog demo-

grafske situacije, odnosno zbog nacionalne strukture u mikroregijama vjerojatno neće biti moguće opredijeliti isključivo za jedan sustav. Vjerojatno bi postojali drugačiji modeli u mikrosredini, u jednom naselju, gdje 80% stanovništva čine stanovnici iste nacionalnomanjinske zajednice koji su ujedno i lokalna manjina, a drugačiji u sredini u kojoj pripadnici nacionalne manjine čine 29% ili možda i manji postotak stanovništva.

Promišljajući mogućnosti primjene navedenih modela, može se konstatirati da postoji još niz pitanja vezanih za model koja nisu ni otvorena. To znači da postoji i niz drugih pitanja koja se pojavljuju katkad naglašenije, katkad manje izraženo, ovisno o samim modelima. Primjera radi, pitanje je tko treba donijeti nastavne planove i programe i odobriti udžbenike kada je riječ o nastavi na jednom manjinskom jeziku, odnosno, još preciznije, treba li sama manjinska zajednica dati neku suglasnost ili mišljenje i o tim pitanjima.

Nadalje, postavlja se pitanje tko treba biti nositelj osnivačkih prava nad školama, prije svega nad osnovnima. U posljednje se vrijeme u Vojvodini počeo pojavljivati stav da bi općine trebale imati ingerenciju nad osnovnim školama. Međutim, i u vezi s tim postavlja se dilema jer naše općine nisu tako uređene lokalne samoupravne zajednice, kakve postoje u mnogim europskim zemljama. One imaju administrativne granice koje katkad obuhvaćaju 5, 10, 15 ili više naselja. U vezi s pitanjem stručnog nadzora nastave na jezicima narodnosti može se konstatirati da je stručni nadzor u posljednjih desetak godina potpuno degradiran. Trenutačno taj stručni nadzor i ne postoji, a stari je sustav stručnog nadzora ukinut. Bez obzira na modele obrazovanja, i ta će se pitanja morati rješavati (npr. u 100 škola u kojima se održava nastava na mađarskom jeziku – to je najveći broj škola na jezicima nacionalnih manjina u Vojvodini, postoji jedan jedini nadzornik za mađarski jezik, a za mnoge druge predmete uopće ga nema).

Pitanje školovanja prosvjetnog osoblja, pitanje sastava školskih odbora, npr. koliko školski odbori trebaju odražavati strukturu lokalne sredine, prije svega u dvojezičnim školama, primjerice, nisu uređeni propisima i zakonima. Pitanje otvaranja odjela, kriterija za otvaranje odjela na jezicima pojedinih nacionalnih zajednica trebalo bi također

preispitati. Pitanje koje je vrlo aktualno jest pitanje direktora, odnosno pitanje poznavanja nastavnih jezika od ljudi koji upravljaju školama. Sva ta pitanja nisu strogo vezana za pojedine modele obrazovanja, ali će vjerojatno morati biti predmet diskusije i šire rasprave prije nego što se državna tijela opredijele da svojim propisima ili prijedlozima za promjenu odgovarajućih republičkih zakona predlože neka rješenja koja smatraju primjerenima sadašnjoj stvarnosti Republike Srbije.

Koji god se od spomenutih modela osnivanja, organizacije i upravljanja školom (dakle, vanjskih faktora organizacije odgojno-obrazovnog procesa) prihvati i provede u život putem propisa i normativno-stručne organizacijske državne aparature, nužno je navesti i moguće modele programskih ostvarenja obrazovanja na jezicima manjina u Republici Srbiji bez Kosova (dakle, unutarnjih faktora organizacije odgojno-obrazovnog procesa).

Analizirajući više obrazovnih sustava susjednih država, posebno u podsustavu obrazovanja na jezicima manjina (Mađarska, Češka, Slovačka, Hrvatska), kao zajedničku odrednicu moguće je definirati sljedeća četiri programska ostvarenja obrazovanja na jezicima manjina (programski se modeli odnose na sve razine obrazovanja, od predškolskoga do visokog).

Model A. U tom se modelu **cjelokupna nastava izvodi na jeziku manjine**, s tim što se usto obvezno sluša jezik većinskog naroda (državni jezik) s fondom od 2 sata u tjednu. Taj model najneposrednije korespondira s trećim modelom vanjske organizacije odgojno-obrazovnog procesa. No to svakako pretpostavlja još dodatna rješenja raznih praktičnih problema kao što su problemi koji proizlaze iz disperzije neke manjine na većem prostoru i sl. Dakako, taj model pretpostavlja ili dobro razvijenu mrežu visokoškolskog obrazovanja nastavnih stručnjaka te nacionalne manjine u Republici Srbiji ili ugovorno uspostavljanje vrlo tijesne kadrovske prosvjetne suradnje s matičnom državom, bilo putem međuvladinih mješovitih odbora za praćenje sporazuma o međusobnoj zaštiti manjina, izravnim suradnjom dvaju ministarstava prosvjete ili, u primjeru Vojvodine, s Pokrajinskim tajništvom za obrazovanje i kulturu.

Model B. U tom se modelu **na jeziku manjine izvodi nastava tzv. nacionalnih predmeta** (materinski jezik i književnost manjine, povijest, zemljopis, likovna i glazbena kultura), s tim da se usto obvezno sluša jezik većinskog naroda (državni jezik) s fondom od 2 sata u tjednu (ili s redovitom satnicom na razini materinskog jezika i književnosti). U tom bi modelu kadrovski problemi bili nešto blaži, no svakako treba uspostaviti što čvršću vezu s matičnom državom nacionalne manjine.

Model C. U tom se modelu cjelokupna nastava izvodi na jeziku većinskog naroda (državnom jeziku), s tim što se **izborno sluša materinski jezik i književnost manjine** s tjednim fondom sati za materinski jezik i književnost. Kod ovog modela bi kadrovski problemi bili veoma lako rješivi bilo unutar Republike Srbije, bilo putem uspostavljanja prosvjetne kadrovske suradnje s matičnom državom nacionalne manjine.

Model D. U tom se modelu cjelokupna nastava izvodi na jeziku većinskog naroda (državnom jeziku), s tim što se usto **izborno sluša jezik nacionalne manjine s elementima nacionalne kulture**, s fondom od 2 sata u tjednu (ili s redovitom satnicom na razini materinskog jezika i književnosti). U tom bi modelu kadrovski problemi imali još blaži oblik, no treba svakako uspostaviti što čvršću vezu s matičnom državom nacionalne manjine.

Navedeni bi se modeli mogli primjenjivati selektivno, ovisno o opredijeljenosti pripadnika manjine, njihovu broju i kadrovskoj strukturi nastavnika, i to pojedinačno ili u određenim međusobnim kombinacijama kojima bi se mogla ostvariti nužna racionalizacija.

Nešto od tih modela već se primjenjuje. Model A primjenjuje se za mađarsku, slovačku, rusinsku i hrvatsku manjinu. Model D primjenjuje se za navedene manjine koje primjenjuju model A i za one koje imaju obrazovanje na osnovnoj ili srednjoškolskoj razini, a za bugarsku nacionalnu manjinu primjenjuje se modificirani model D (bugarski jezik s elementima nacionalne kulture predaje se s fondom za materinski jezik i književnost, koji još nije potvrđen važećim pravilnikom o nastavnim planovima i programima).

5. Umjesto zaključka

Premda su se horizonti obrazovanja proširili, neosporno je da tendencije ka regionalnoj i međunarodnoj integraciji, problemi vezani za nacionalni identitet, ideološka, društveno-politička, ekonomska i kulturna pitanja, različiti od manjine do manjine, trebaju biti u središtu interesa obrazovanja. Ali treba voditi brigu da se ne pribjegne nacionalističkom realizmu ili pragmatizmu koji bi prikrivali konzervativne stavove koji tradicionalizam smatraju izvorom identiteta – a to je stav koji se uglavnom suprotstavlja pravoj samosvjesnosti i očuvanju identiteta manjine i stoga je jednako negativan koliko i nekritično usvajanje modela koji su uspješno primijenjeni u drugim regijama ili zemljama.

Ali istodobna univerzalna demokratizacija društva i sve solidarniji odnosi u kojima se rješavaju problemi što se odnose na stanovništvo kako većinskoga, tako i njegova manjinskog dijela pokazuju da je potrebno usvojiti transnacionalno obrazovanje koje bi obuhvaćalo zajedničke probleme i bilo u skladu s tijekom suvremenih kretanja. Ipak, putovi rješavanja i rješenja različitih pitanja trebaju biti različiti, prilagođeni različitim situacijama i mišljenjima u raznim regijama i lokalnim zajednicama.

Participacija podrazumijeva određeni stav i sposobnost efikasne suradnje različitih grupa i sfera pripadnosti. To treba biti glavni cilj predviđenog obrazovanja. Potvrđivanje, oslobođenje i samoopredjeljenje pojedinaca, grupa i naroda ne ovise samo o potpunom ovladavanju jezikom i mogućnošću sporazumijevanja na raznim razinama, već i o ovladavanju jezikom brojeva, znanosti i tehnologije, statistike i računala, ekonomije i sredstava informiranja. Očito je potrebno biti sposoban za usmeno i pismeno izražavanje, ali glavni cilj kojim se želi postići formiranje slobodnog čovjeka jest da mu da lakoću vrlo raznovrsnog izražavanja. Potrebno je također poznavati simbole i kodove svake manjinske zajednice; čovjek treba biti sposoban izražavati se i putem umjetnosti, sporta, svojih općih stavova i svoga ponašanja.

U predloženim modelima glavno mjesto ne zauzima samo kvantitativni rast već kretanje ka kva-

litativnoj ekspanziji. U sklopu legalističke koncepcije društva glavna je vrijednost kvaliteta života koja omogućuje puni razvoj pojedinca u društvu koje nije potrošačko, koje je više zasnovano na upotrebi dobara nego na njihovu posjedovanju ili gomilanju. U tom kontekstu najvažnije je da obrazovanje kakvo se ovdje predviđa daje prednost predmetima koji mogu pridonijeti zadovoljavanju osnovnih čovjekovih potreba.

U društvu kojemu težimo značaj i vrijednost obrazovanja je u tome što ono treba osloboditi i pojedince i narode, što znači da je njegova aktivnost usmjerena tako da formira svjesne pojedince i grupe koji žele istinu i samoodlučivanje, sposobne i spremne da se angažiraju u izgradnji osobne i društvene stvarnosti koja će zadovoljiti većinu.

Nužno je odbaciti autoritativno nametanje normi i krutih modela ponašanja, uz potčinjenost koja ih prati, i zamijeniti ih mogućnostima i mehanizmima sudjelovanja u određivanju i normi i modela. Obrazovni programi trebaju biti elastični, otvoreni, cjeloviti, često suprotni njihovim sadašnjim obilježjima – krutosti, neizmjenjivosti i strogoj podijeljenosti. Ipak, sadržaji programa trebaju biti u određenoj mjeri precizirani. Ako se priznaje važnost solidne znanstvene i tehnološke osnove, onda treba naglasiti i važnost društvenih znanosti, usporedno s učenjem stranih jezika i tehnika komuniciranja. Jer, društvene su znanosti kritična jezgra programa u društvu kojemu se teži, uz usklađivanje prijelaza ka budućnosti. Danas se vrlo malo izučava postojeća društvena realnost i njezine perspektive putem koncepcijskih i teorijskih postavki empirijskih znanosti. Obrazovna tehnologija koja odgovara takvom obrazovanju neće biti usredotočena, kao danas, samo na nastavu već na stjecanje praktičnih znanja, samoobrazovanje i grupno učenje, prije svega stoga što je to sredstvo stjecanja autonomije i što, u širokom procesu posliješkolskog obrazovanja, obrazovanje treba biti samostalno, bez nastavnika ili instruktora. Uloga nastavnika postaje uloga stručnog vodiča koji potiče na prikupljanje i iskorištavanje informacija potrebnih za utvrđivanje normi vlastitog ponašanja.

Literatura

- Gabrić Molnár, I. (2004a), A magyar vagy multietnikus egyetem alapításának indoklása Vajdaságban, Sült galamb? In: Magyar egyetemi tankönyvpolitika – Konferencia a tannyelvválasztásról Debrecenben, Szerk. Kontra, Miklós, Somorja-Dunaszerdahely: Liliium Aurum Könyvkiadó & Forum Kisebbségkutató Intézet, 211– 228.
- Gabrić Molnár, I. (2004b), A vajdasági magyar tanulófjúság iskolai szintje, Forum Társadalomtudományi Szemle, Somorja-Dunaszerdahely: Forum Kisebbségkutató Intézet, 2, 57 – 82.
- Ivanović, J. (1981), Pregled povijesti subotičke gimnazije. U: Zbornik za historiju školstva i prosvjete – 14, Hrvatski školski muzej u Zagrebu, Pedagoški muzej u Beogradu i Slovenski šolski muzej v Ljubljani, Ljubljana, 14, 57 – 70.
- Ivanović, J. (2002), Obrazovanje Hrvata na materinskom jeziku u SRJ, CMK Informator o manjinskim zajednicama u Vojvodini, Novi Sad: Centar za multikulturalnost, 33/34, 7 – 10.
- Ivanović, J. (2003), Obrazovanje u hrvatskoj zajednici u SR Jugoslaviji – IV naučni skup “Pedagoška istraživanja i školska praksa”. U: Uvažavanje različitosti i obrazovanje, Biblioteka “Pedagoška teorija i praksa” 10, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja, 10, 182 – 189.
- Ivanović, J. (2005), Croatian Community in Serbia and Montenegro. In: Experiences with Participation of Minorities in the Political Process on State and Local Level, Budapest: Robert Schuman Institute, 57 – 59.
- Ivanović, J. (2006a), Obrazovanje na jezicima manjina u Republici Srbiji (1) – Uvodna razmatranja, Revija za obrazovanje i kulturu – Misao, Novi Sad: Misao, 490 (XXXI), 22 – 30, Nova serija, 32 (IV), 22 – 30.
- Ivanović, J. (2006b), Obrazovanje na jezicima manjina u Republici Srbiji (2) – Aktualno stanje obrazovanja na jezicima manjina u Republici Srbiji bez Kosova, Revija za obrazovanje i kulturu – Misao, Novi Sad: Misao, 491 (XXXI), 26 – 31, Nova serija, 33 (IV), 26 – 31.
- Petrović, A. (1998), Jezičko i kulturno obrazovanje i udžbenici srpskoga jezika. U: Zbornik Jezik i kultura govora u obrazovanju, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja, 549 – 559.
- Pribiš, S. (2003), Normativno uređivanje prava nacionalnih manjina na školovanje na svom jeziku od ustava 1974. godine do ustavne povelje Državne Zajednice Srbija i Crna Gora. U: Zbornik Savetovanja o obrazovanju na manjinskim jezicima u Vojvodini, Novi Sad: Dobrotvorno društvo “Panonija”, 9 – 17.
- Spevak, Z. (2003), Manjinsko školstvo u Vojvodini – juče, danas, sutra. U: Zbornik Savetovanja o obrazovanju na manjinskim jezicima u Vojvodini, Novi Sad: Dobrotvorno društvo “Panonija”, 36 – 51.
- Žigmanov, T. (1999), Neostvarenost prava na školovanje na materinskom jeziku, CMK Informator o manjinskim zajednicama u Vojvodini, Novi Sad: Centar za multikulturalnost, 4/5, 10 –13.